

ROTEIRO LITERARIO POLA PROVINCIA DA CORUÑA 2023

asociación de
**escritoras
escritores**
en lingua galega
www.aelg.gal

Roteiro literario en Ribeira
Os camiños do mar

María Xesús Blanco

SUBVENCIONADA POR

Deputación
DA CORUÑA

COLABORA

Concello
de **Ribeira**

OS CAMIÑOS DO MAR

María Xesús Blanco

A modo de INTRODUCCIÓN

O concello de Santa Uxía de Ribeira abrangue varias parroquias: Aguiño, Castiñeiras, Carreira, Artes, Olveira, Corrubedo, Oleiros, Olveira, Palmeira e Ribeira. Nel habitan máis de vinte e cinco mil persoas. E pola súa cidade, mariñeira e industrial, flúen os camiños do mar. De feito as ondas chegaban hai tempo a espazos nos que agora reina a pedra e o asfalto.

Neste *roteiro*, e da man de dez pinturas de Manuel Ayaso, procuramos algúns tesouros literarios que abrollan nos vieiros da cidade, porque como escribe a poeta Eva Veiga “a arte é outro modo de desvelar a luz”.

Salientar que enlazamos obras pictóricas do artista ribeirense e espazos urbanos, mais sempre dun xeito figurado, para falarmos de literatura e da nosa pequena urbe dunha maneira amena e ilustrativa.

Sabemos que o pintor é autor dunha obra artística moi extensa. A maioría dela realizada en pequeno formato con punta de prata e combinando diferentes técnicas ou materiais como “pinceladas de acuarela”, lapis de cores, tinta, *collages*, óleo. No concello, o Museo do Gravado de Artes alberga máis de dúas mil obras pictóricas e cincocentos gravados, segundo nos conta o seu director, Xoán Pastor Rodríguez Santamaría, nunha conversa.

As obras fotografadas para este andaina pertencen ao catálogo dunha exposición do artista, cunha colección de 41 óleos pintados na última etapa da súa vida (período 2018-2020) nas que sorprende a luminosidade e a intensidade da cor.

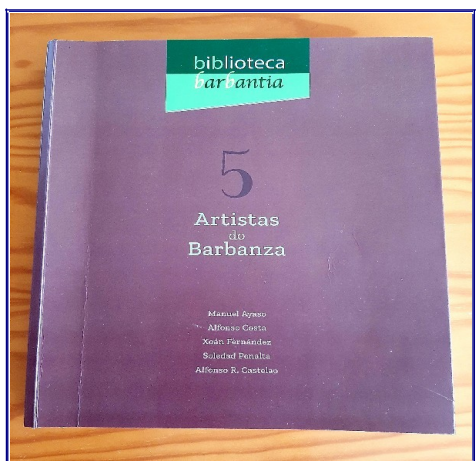
“Lenzo, papel e técnica mixta, con predominancia do pequeno formato. Do expresionismo ao surrealismo pasando polo románico. Fondo e forma desbordantes nunha enxurrada de cores e tons sobrecargados de ironía e contraste”, escribe o ensaísta Manuel Cartea, na introdución do catálogo que presenta a colección da obra.

“Un estilo único que logra amalgamar expresionismo, primitivismo e surrealismo sen que estean ausentes a mirada e a lembranza da pintura metafísica, a literatura e a maxia” comenta tamén o director do Museo do Gravado, Xoán Pastor Rodríguez Santamaría.

E temos a sorte de que nos acompañe neste *paseo literario*, aberto á participación, o que foi presidente da A. C. Barbantia nos últimos anos, o catedrático de Filoloxía Francesa, tradutor e ensaísta Manuel Cartea, coñecedor do artista e da súa traxectoria, amais de autor de *Media biografía (Artistas do Barbanza, Biblioteca Barbantia, 2020)*.

Ilústranos durante uns minutos sobre a súa vida e a súa obra. Escoitamos o que ten a ben contarnos sobre a relación de Ayaso coa cidade e a súa contorna. Do seu nacemento en Aguiño o primeiro día de xaneiro de 1934 e do seu recente falecemento hai uns meses, o pasado mes de maio.

Por iso decidimos facerlle unha pequena homenaxe e iniciar o paseo ao abeiro da súa escultura en bronce, situada na Praza do Concello. Unha obra artística realizada polo pintor e escultor Jontxu Argibay (Aguiño, 1976). Á súa beira podemos ler os versos dunha canción de berce que Manuel Ayaso lle dedicou á súa dona, Lucía Rivas.

Praza do Concello

Cartea fálanos sobre o nacemento do artista “na casa terreña da súa avoa paterna construída a dúas augas nun alto con vistas ao mar e ao porto”. Dunha longa enfermidade na súa infancia, dos pesadelos e dos delirios, das febres, das crenzas e das supersticións da terra, da opresión, da situación política, das penurias na posguerra, da emigración de Ayaso á EUA coa súa nai cando tiña só trece anos, onde os esperaba o seu pai, emigrado xa desde moi novo nese país. E como consecuencia, da notábel influencia que todo o acontecido na súa infancia tivo ao longo da súa vida e na súa traxectoria artística, de formación e de creación.

Un periplo que o levou a estudar en “The New Jersey School of Fine and Industrial Arts” (1953-56), en Newark, e a obter a nacionalidade americana despois de facer o servizo militar.

No entanto regresou a España durante un tempo no 1959. Ese ano visitaría o museo do Prado en Madrid quedando moi impresionado coas pinturas de Goya.

Cartea nomea tamén o traballo de Manuel Ayaso coa prestixiosa galería de arte Cober Gallery en New York ou a Forum Gallery, entre outras, e algúns dos numerosos premios que recibiu ao longo da súa traxectoria.

O artista, virtuoso do lapis e do pincel, foi recoñecido como un pintor galego nos anos noventa. Nese tempo regresou a Galicia coa súa muller Lucía Rivas e os seus fillos. Emporiso fixo a súa primeira exposición no país no ano 1997, na casa da Parra en Santiago de Compostela.

Na actualidade hai varias obras pictóricas do artista espalladas por museos do mundo enteiro.

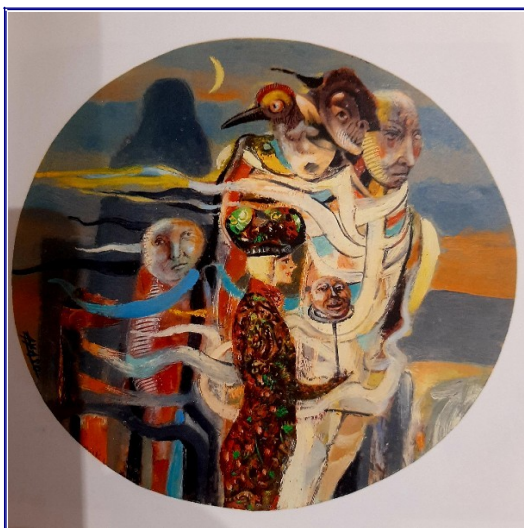
Imposible contar todo o que nos gustaría pero satisfeitos de lembrar o artista e a súa extraordinaria obra na voz de Manuel Cartea, pola relación que tiña coa cidade e pola intensidade e a beleza da súa linguaxe plástica que zumega mar e poesía nas súas pinturas.

O mar é moi importante na obra de Ayaso. “Foi a súa primeira paixón da nenez como despena e aprendizaxe, como experiencia de dor, por vivencias relacionadas con naufraxios e desaparicións. Tamén como lecer. A visión dos afogados tendidos na praia, os velorios, as longas esperas cos rosarios nas mans. “Todo iso permanecerá no seu inconsciente en lembranzas de trágica plasticidade.”

Cita Cartea o poeta grego Simónides de Ceos (s. VI a. C.) no libro *Artistas do Barbanza* (Biblioteca Barbantia, 2020). “A poesía é pintura que fala e a pintura poesía muda, de onde Horacio tira a locución latina e tópico literario: *ut pictura poesis*. Como a pintura así é a poesía, utilizada na teoría da arte e a literatura. Segundo isto, Manuel Ayaso si sería un poeta, amais dun pintor de vocación temperá”. E “esta parte recuada e atlántica” ofreceulle “o afán e as materias primas precisas”.

Dicir que as obras do artista inspiraron textos literarios en escritores e escritoras como Eva Veiga, Patricia Torrado Queiruga, Carlos Pereira Martínez ou Antonio Piñeiro.

Para quen queira saber máis sobre o artista ribeirense, as obras de referencia son “Media biografía” de Eme Cartea, (*Artistas do Barbanza*, Biblioteca Barbantia, 2020), citada anteriormente, e *Manuel Ayaso* (Colección GRANDES PINTORES, Deputación de A Coruña, 2012)

1. OS VIAXEIROS

Nesta andaina comezamos ollando a fotografía da obra pictórica titulada *OS VIAXEIROS*. As nosas retinas quedan enfeitizadas na paleta cromática de cores en movemento, ocre e abisais que presaxian alfaías fluíndo silenciosas polos camiños da cidade.

Acompáñanos o escritor, artista plástico e editor ribeirense Antonio Piñeiro. El sabe ben da simbiose artística e literaria. Dende o ano 2004, é impulsor dunha iniciativa editorial moi fermosa, propia e independente que leva o nome de *Bourel*. Un proxecto singular que desenvolve na cidade de Ribeira.

Os libros, con escritos e ilustracións orixinais, son elaborados de forma manual e artesanal. Son pregados, ás veces cosidos, “montados, engomados, cubertos e rematados á man”, converténdose a encadernación nunha xoia por dentro e por fóra. A súa edición é limitada e os exemplares están firmados e numerados polos autores e autoras. Cada exemplar ten algo único que o fai distinto nesta época no que o dixital e o mercado tentan anegalo todo.

Coa colección *Bourel*, Antonio Piñeiro aposta pola creación artística directa sobre o papel e pola revalorización do libro impreso. E procura tamén unha colaboración entre creadores e creadoras dende gravadores, calígrafos, poetas, escritores, artistas plásticos e ata músicos “porque é unha das simbioses máis fermosas da nosa sociedade, un claro referente humanista”. (La Voz de Galicia, 19 de xaneiro, 2005)

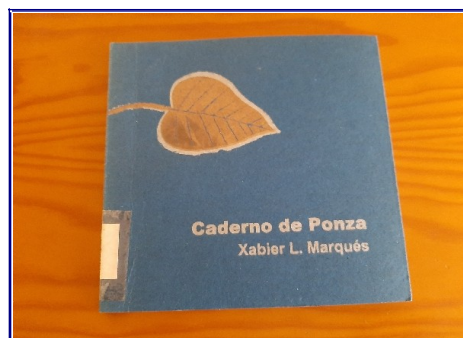
O libro como un obxecto artístico. A impresión faise ao xeito das primeiras imprentas con tiraxes curtas. Unha proposta única no eido cultural do país.” (blog culturagalega.gal, 31 de marzo, 2008).

E van xa varios títulos nesta colección. Citamos algúns deles como *37 poemas por man propia* (2006), un claro exemplo desta simbiose.

Ou *Tránsitos*, con poemas de Antonio Piñeiro e do poeta ribeirense Xabier L. Marqués, ilustrado por Pilar Axeitos e Xerardo Crusat.

Tres contos de guerra (2007), tres relatos do escritor ribeirense ilustrados por Xulio Catalán.

Caderno de Ponza (2010) ,
un poemario de Xabier L. Marqués.

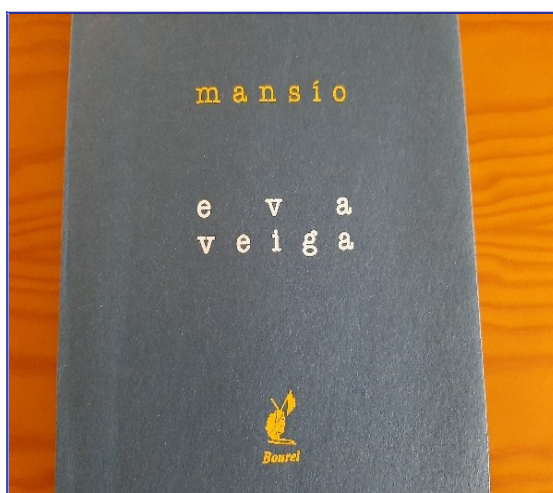
Chans imperfectos (2014), un libro no que Antonio é editor e escritor. Sobre esta obra escribe o escritor, tradutor e crítico literario Ramón Nicolás no seu blog de literatura galega.

“O manuscrito é a maqueta en bruto que serviu para construír o poemario. Foise elaborando e foi mudando sobre a marcha mentres se estampaba cada peza. Polo tanto respira tanto desa acción directa mecánica como da súa concepción literaria e lírica”. (*Caderno da crítica*, 5 de marzo, 2015).

No 2022 comeza unha nova etapa coa publicación do poemario *serendos obsolimos* , do escritor Pepe Cáccamo.

No 2023 publica *mansío*, unha alfaia literaria e artística con poemas da poeta Eva Veiga e ilustracións do propio Piñeiro. Como curiosidade dicir que el mesmo imprime á man cada poema, cunha máquina de escribir Olympia Traveller.

Neste senso “Os camiños do mar” prenden engaiolados nesta faceta do autor como editor que amosa ser un artista plástico cun estilo de seu, que sorprende, desenvolvendo un ritmo propio e acompasado, neste xogo figurativo coa poesía grande de Eva Veiga, que prolonga o “embeleco” da palabra na cor da auga salgada, na negrura do naufraxio que semella estar aí, ameazante.

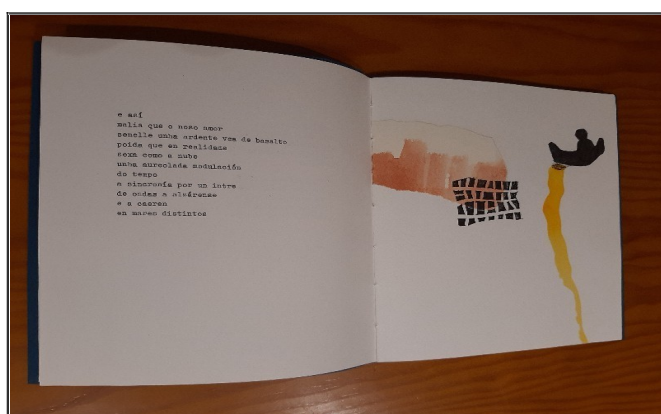

“O libro trata sobre varios conceptos relacionados co mar dende as súas faenas ao sentimento de comunidade”. “A aventura do mar, o camiño en comunidade, a beleza da diversidade”, relata Piñeiro.

É na expresión creativa do estampado e da colaxe, do trazo mínimo que contén a mancha de tinta, fronte ás liñas que se espallan polo papel onde agroman a iconografía do mar e elementos mitolóxicos coma o *ictiocentauro*. O simbolismo das formas mariñas. o peixe vivaz que salta, o ronsel das naves que permanece, o barco de papel intacto.

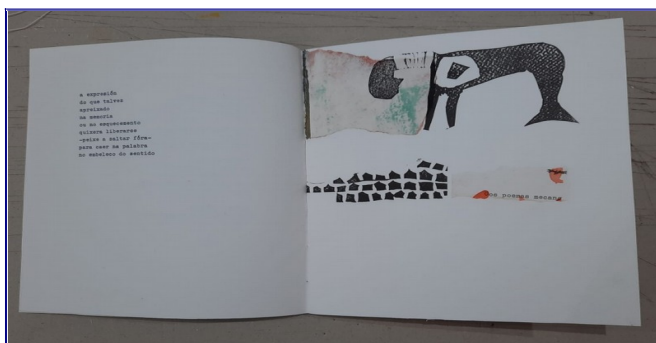
A creación artística, a plasticidade vangardista, ao servizo dun verso:

“entrar na auga acceder ao escuro”

Hai en *mansío*, nesta alfaia na forma e no fondo, unha simbiose literaria e artística, un xogo sensual de linguaxes que se inmortaliza na palabra poética de Eva Veiga e na creación plástica de Antonio Piñeiro.

Agardamos máis títulos da colección no 2024.

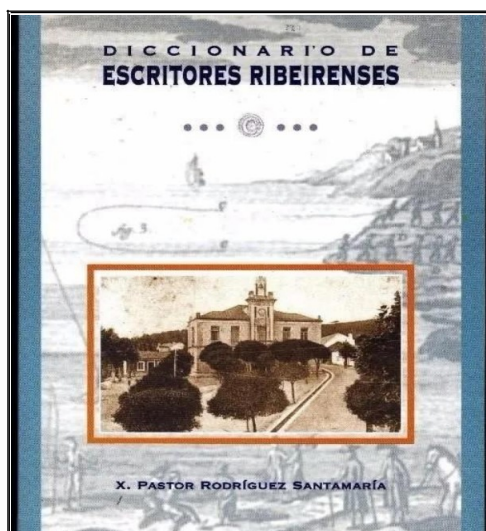

2. CARRUSEL

As cores e as figuras de *CARRUSEL* invítannos a pensar nun lugar de xogos e algarabía como é na actualidade o parque García Bayón. O olor a salitre e a peixe é forte xa que a poucos metros está a lonxa e unha das entradas máis transitadas do porto. Lembramos neste lugar o mestre e xornalista Carlos García Bayón.

O escritor Xoán Pastor Rodríguez Santamaría, nado en Porto do Son, licenciado en Filoloxía Galego-Portuguesa e Filoloxía Hispánica, director do Museo do Gravado de Artes, relata varios aspectos da súa biografía nos seus libros *Diccionario de escritores ribeirenses* (Deputación de A Coruña, 2001), e en *Guía Persoeiros da Cultura. Mancomunidade Arousa Norte*. (Deputación de A Coruña, A.C. Barbantia, 2013)

Comentamos o seu nacemento en Caldas de Reis no 1914, e a súa chegada a Palmeira no ano 1937 onde exerceu como mestre. Sabemos que ao pouco tempo, no 1938, casou con Pilar Vigo, que faleceu no 1945. E que tiveron un fillo, Carlos García Vigo.

No 1946 fundou un colexio que levaba o seu nome e que estaba situado inicialmente neste parque. Despois asentárase noutro lugar da cidade. Unha das participantes no *roteiro* recorda unha parte deste espazo como a zona do recreo.

O mestre iníciase no xornalismo nos anos 50. Hai milleiros de publicacións súas en varios diarios como La Vanguardia, ABC, El Correo Gallego ou La Voz de Galicia.

Maiormente no xornal La Voz de Galicia saíron a maioría dos seus artigos. Algúns deles sobre persoeiros ilustres da comarca como Valle Inclán, Francisco Añón, ou Rafael Dieste, entre outros. Así mesmo escribiu sobre a riqueza paisaxística, etnográfica e patrimonial do Barbanza.

No eido do xornalismo recibiu varios premios, entre eles o Ramón Godó, o Fernández Latorre, o Julio Camba ou a medalla Castelao no 1999 pola súa traxectoria.

Nomeamos nesta andaina algúns dos seus libros máis coñecidos:

-*Viajes Galaicos* no 1989, con fotos de Xurxo Lobato.

-*Piedras ilustres de la Barbanza Muros y Xallas* (1997) con ilustracións do autor. Un volume que recollía os artigos que saíran con anterioridade no xornal La Voz de Galicia.

-*Riveira. Guía urgente pero apasionada* (1998)

-*Nueva galería de piedras ilustres de la Barbanza Muros y Xallas* (2000).

En lingua galega publicou algúns artigos, nos anos oitenta, en diferentes números de *Encrucillada*, revista que dirixía o teólogo e académico, nado en Aguiño, Andrés Torres Queiruga. Entre eles podemos citar “Sobre a nicotina e a brea”, “Os sataneses”, “A casualidade”, “As mazanciñas do río Bermaña”. “Encrucilladas”, “Mentres a chuvia cae”,

“Que doce é o tempo das cereixas”, “Ortega nas nosas leiras”, “Os meus sataneses”, “O capitán do Salier”, “Os santiños da miña aldea”, “A casualidade”.

No 2005 publícanse varios deles no *Cartafol da Memoria* Caderno 3, *Historia de Porto do Son*. *Cartas desde a Costa da Morte*, con debuxos do propio autor.

“Sirva este terceiro volume para que os lectores coñezan a serie de artigos en galego aparecidos na revista *Encrucillada*, pois quizais son menos coñecidos ca outras páxinas deste excepcional xornalista”, escribe no Limiar Xoán Pastor Rodríguez Santamaría, concelleiro de cultura naquel tempo na vila, destacando o seu labor como “divulgador da riqueza humana e patrimonial”.

Todos saben que o mestre e xornalista residiu durante moitos anos na parroquia de Santa María de Xuño, coa súa muller Dolores Ares Prego e a súa filla Ana García Ares.

Fillo adoptivo da cidade de Ribeira, foi o seu cronista oficial dende o ano 1986 ata o seu falecemento, no 2003.

O poeta e artista Manuel Teira escribiu sobre Carlos García Bayón con motivo do seu pasamento, coma “un referente esencial no Barbanza tanto pola súa intensa actividade intelectual como pola súa dimensión humana” (La Voz de Galicia, 10 de setembro do 2003)

A prosa deste mestre e xornalista revive no ano 2019 a través da compilación de textos inéditos que el escribiu sobre unha figura intelectual que admiraba moito, Victoriano García Martí. Da man do profesor e erudito Suso Laíño, ex presidente da Asociación Cultural Barbantia, recóllense os seus escritos nun libro titulado *Paseos por don Victoriano García Martí*, como se García Bayón estivese conversando con el mentres camiñaban xuntos. (La Voz de Galicia, 18 de outubro, 2019).

3. *CABEZA DE SEREA FLOTANDO*

Ollando os azuis deste obra pictórica mergullámonos nun mar intenso que nos leva dun xeito imaxinario a dous espazos ben distintos e ao mesmo tempo conectados. A poucos metros do parque temos a Praza das Heroínas. E ao outro lado da rúa, en paralelo, a entrada principal á lonxa do peixe e ao embarcadoiro, de intensa actividade pesqueira.

Situámonos na Praza e o escritor Antonio Piñeiro sinala co brazo estendido onde estaban os redeiros cando el era novo. Nese lugar está inspirado o seu relato curto “Áncora”, co que agasalla a cada un dos participantes do *roteiro*. Máis adiante volveremos falar del xa que a ambientación do inicio da historia está inspirada noutro espazo da cidade.

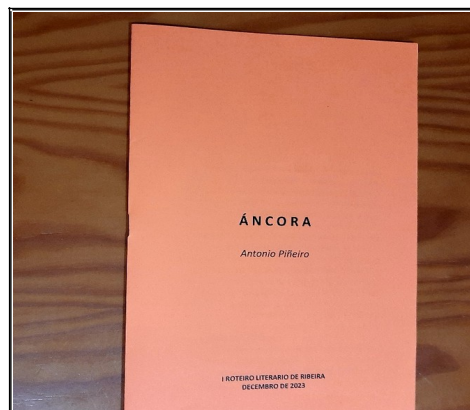
Mais nese lugar que mira o mar está o gromo do relato. Un espazo que é eixe artellador da actividade pesqueira e industrial de Ribeira e que mudou moito nos últimos tempos.

“O rebordo da folla escintilou. O lustre do mando era como de acibeche. O inconfundible debuxo incrustado nel, foi coma o salvoconduto que me permitira pasar de neno a home.

Daquela, veña. E fixo un aceno co queixelo, indicándome que me unise á cuadrilla dos redeiros que, a carón das friameiras, se dispuñan a comezar a xeira”.

Áncora.

Relato de Antonio Piñeiro, accésit no
Certame Modesto Rodríguez Figueirido 2020

Situámonos na Praza das Heroínas de Sálvora e facemos unha pequena referencia á orixe do nome da illa pertencente á parroquia de Aguiño desde os anos 50. Sobre a palabra “Sálvora” cóntanos Isabel Santos, vicepresidenta da A. C. Barbantia e licenciada en Filoloxía Clásica, nun dos seus escritos sobre toponimia no suplemento cultural *A Voz de Barbantia*:

“O nome lévanos a pensar no verbo latino “salvere” de significado transparente “ter boa saúde, estar san”. Quizais podería facer referencia á *salvia* ou outra especie vexetal hoxe desaparecida. Ramón Cabanillas convértea nun lugar máxico onde Roldán, sobriño de Carlomagno, emparellado cunha fermosa serea, dá orixe á estirpe dos Mariño. O escudo de Ribeira, que era o de Sálvora, alude a esta orixe mítica”.

Falamos neste lugar das obras que relatan, ou se inspiran, nos trágicos acontecementos do naufraxio do barco correo Santa Isabel na illa de Sálvora. E na valentía e heroicidade dos homes e das mulleres que asistiron os viaxeiros, entre elas as heroínas da illa, Cipriana Crujeiras, Josefa Parada, Cipriana Oujo Maneiro e María Fernández Oujo, a quen está dedicado este espazo da cidade.

Praza das Heroínas de Sálvora

As Heroínas de Sálvora no libro, de Xosé María Fernández Pazos, *Sálvora. Memoria dun naufraxio. A traxedia do Santa Isabel*.

O barco, con destino a Cádiz, levaba máis de duascentas cincuenta persoas, entre pasaxeiros e tripulantes. Saíra de A Coruña á 1 do mediodía do 1 de xaneiro de 1921 e faría escala en Vilagarcía para recoller tres ducias de pasaxeiros arousáns.

Mais por mor da néboa tépeda e dun forte temporal, na madrugada do 2 de xaneiro empoleirou a popa nunhas rochas que se chaman de *pegar* e afundiou o barco.

Nomeamos en primeiro lugar o libro *Sálvora. Memoria dun naufraxio. A traxedia do Santa Isabel* (1998) e o seu autor, Xosé María Fernández Pazos (Ribeira, 1956), xornalista cunha longa e laureada traxectoria en diferentes medios como a radio e a televisión, historiador e cronista oficial de Santa Uxía de Ribeira dende o ano 2003. El é un gran coñecedor da historia da cidade e podemos dicir que é o primeiro que investiga con fondura sobre o trágico afundimento do vapor correo na ría de Arousa.

Traballou moito tempo na procura e compilación de datos e espertou o silencio da traxedia que permanecera no anonimato durante setenta e sete anos. Cántanos o periodista, nunha conversa, que aos veciños de Ribeira custáballes moito falar da traxedia malia que o que acontecera quedara ben gardado na memoria colectiva.

O cimento da obra sería unha serie de artigos que o autor publicara no ano 1998 na prensa onde saían, por vez primeira, imaxes sobre a construción do barco e o seu interior. Unhas fotografías inéditas que fixera o neto do enxeñeiro que o deseñara.

Aos poucos meses, en agosto dese mesmo ano, saíría do prelo a obra nunha tirada de luxo cun papel de arte a cinco tintas, en formato A4. Dous mil exemplares que se esgotaran decontado. Todos sabemos que as súas páxinas amosan un minucioso traballo de investigación con textos e fotografías.

O ribeirense Xosé Ramón Barreiro Fernández, catedrático de Historia da Universidade de Santiago e Presidente da Real Academia Galega (2001-2009), escribe no Limiar: "... o libro é unha espléndida reportaxe, elaborado coa paixón do periodista pero tamén coa precisión do xeógrafo e do historiador".

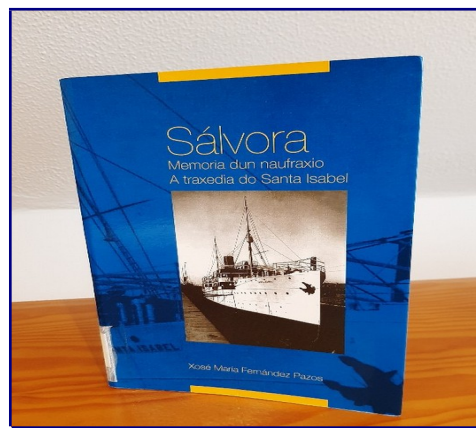
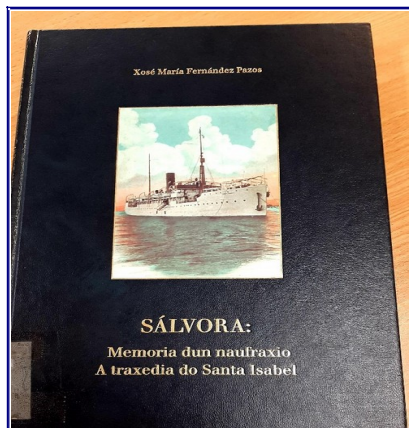
Na primeira parte o autor fai unha pormenorizada descrición da illa de Sálvora. A segunda está dedicada á Ribeira, "casa socorro, hospital, fogar e camposanto dos que morreron ou sobreviviron do Santa Isabel", e ás orixes e a historia da cidade e do concello.

Na terceira parte cóntase con detalle a traxedia do Santa Isabel, a catástrofe, o salvamento, a afouteza e a solidariedade dos homes e mulleres da aldea de Sálvora, a valentía dos mariñeiros ribeirenses, a humanidade dos veciños da cidade de Ribeira coas vítimas do naufraxio e a boa praxe do segundo oficial do barco Luís Cebreiro, mariño galego, a quen lle deberán a vida a maioría dos sobreviventes.

"O autor recolle tódalas versións posibles, as testemuñas escritas e orais, os oficios e parte das autoridades". "O relato ás veces é como unha ferverza, noutras vaise demorando e mesmo o lector poderá atopar visións distintas e contradicións que proceden dos relatos tan heteroxéneos que o autor quixo conservar precisamente para darlle ao libro o sabor de autenticidade nas fontes". (Limiar, páx. 10)

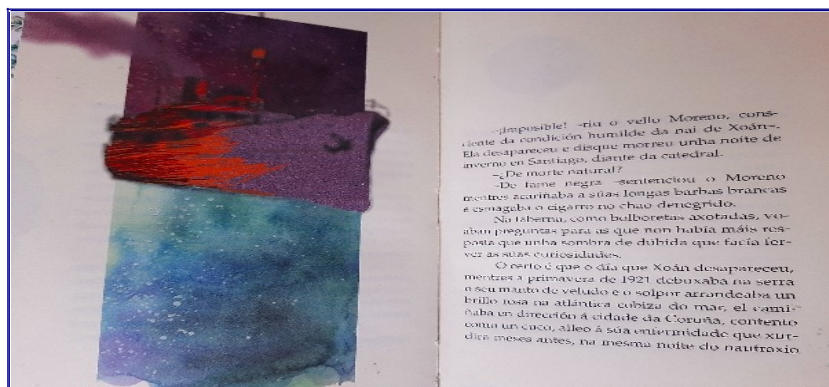
Esta obra foi reeditada en xaneiro do 2011 coincidindo co noventa aniversario da traxedia. Salientar a extensa exposición fotográfica e documental que amosa o libro.

Posteriormente o xornalista e historiador Xosé María Fernández Pazos asesorou o equipo de *A illa das mentiras* (2020), a única película sobre o naufraxio, dirixida pola directora de cine Paula Cons.

No mes de febreiro do 2002 publícase un fermoso libro do escritor Antón Riveiro Coello (Xinzo de Lima, 1964) co título *Cartafol do Barbanza. Viaxe polo cuadrante das sereas* (A Nosa Terra, 2002). Inclúe un relatoño titulado *O mastro dos soños* inspirado nos acontecementos daquela noite. Esta pequena historia é a base da novela curta, *A canción de Sálvora* (A Nosa Terra, 2003), con ilustracións de Pepe Carreiro.

O personaxe principal desta obra literaria é Xoán, “o orfo de Sálvora”, un mozo que enferma “a mesma noite do naufraxio daquel vapor Santa Isabel que, con máis de douscentos mortos, se convertera na maior catástrofe marítima das Rías Baixas”. (Páx. 12)

No relato aparecen varias referencias históricas á situación da illa nese intre:

“Xoán nacera en Sálvora a primeiros do século vinte, cando na illa case vivían cincuenta persoas, amoreadas en oito casas. Máis propias do gado que de humanos, que alternaban a pesca coa colleita da terra e o coidado das vacas”.

“O seu nacemento coincidira coa incautación da illa por parte do estado, e os habitantes pasaron a ser colonos nun réxime moito mellor que o da parcería doutros séculos que os obrigaba a dar un bocado importante dos beneficios ao dono da illa por lle ter cedidos os terreos para a súa explotación”. (Páx. 13)

“Xoán non acudiu á escola, mais aprendeu a ler co señor Tomás, o fareiro, e fíxoo cunha rapidez abraiante e axiña se decatou de que gustaba da xeografía e daqueles libros que deixaban que a súa aventura acontecesse no mar”. (Páx. 15)

Comentamos estas alusións á illa, e a lugares do concello, como Carreira, de onde é a nai de Xoán, ou Castiñeiras onde vive un vello mariñeiro amigo do protagonista. Tamén á cidade de Ribeira, como a tasca da Rúa Venecia, agora chamada rúa de Galicia, ou ao cine Moraña.

“Baixaba ás veces por trebellos para a pesca ou simplemente para acudir ao cine Moraña, onde exhibían as películas mudas de Buster Keaton ou Chaplin”.

A canción de Sálvora, relata unha historia de amor enfiada pola tristeza dramática dun naufraxio histórico. Xoán soña co accidente do barco sen ser consciente de que acontecera de verdade.

“O barco viña de se partir en dous e a xente se chimpaba a un mar tesozado”. (Páx. 26)

O ritmo da narración outórgalle un gran protagonismo á música, amais do rumor encrespado das ondas e o asubío do vento, cos acordes harmoniosos dunha guitarra no salón do barco e a voz sedosa dunha mociña de dezasete anos, Nereida Fersen, da que Xoán namora no seu soño cunha “perdición náufraga”.

A mesma noite do accidente o mozo enferma de insomnio e perde o sono para sempre. Mais non deixan de xurdir no seu pensamento recordos nos que se mesturan o real e o onírico, o fantástico e o tanxible.

“Cando o primeiro golpe da quilla bateu contra os baixos rochosos aínda ficaba no aire o son harmonioso da guitarra e o ton doce dunha voz que engaiolara á pasaxe coas súas cancións melancólicas”. (Páx. 20)

Riveiro Coello, a partir dun feito histórico trágico, consegue crear unha trama envolvente que mergulla ao lector nunha atmosfera misteriosa

e onírica. E non esquezamos que este é un libro ilustrado. As espectaculares ilustracións de Pepe Carreiro potencian esa ambientación. As cores semellan estar dotadas de alma propia “suxestivamente difusas para penetrar nas conciencias, dos vivos e dos mortos”, escribe Ramón Loureiro en “A difusa alma do mar”. (La Voz de Galicia, 17 de xaneiro, 2004).

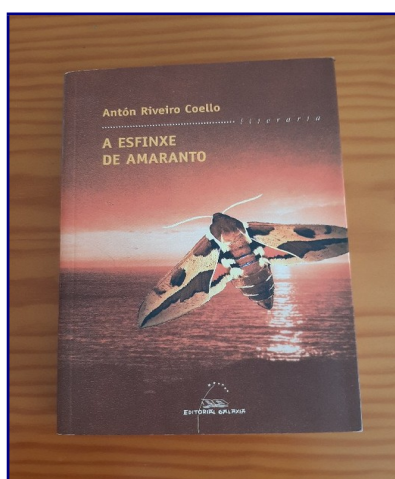

Esta obra narrativa está incluída no libro *Acores náufragos* (Galaxia, 2013) con outros relatos nos que o naufraxio e o tema amoroso son o fío condutor. “En todos eles condensación, estilo áxil e lírico, seguridade narrativa”, escribe Román Arén no suplemento cultural *A Voz de Barbantia*. “Visión imaxinativa duns seres especiais a miúdo solitarios, envoltos na música do estilo” (25 de outubro do 2013, La Voz de Galicia)

O escritor Antonio Piñeiro le na Praza das Heroínas un fragmento de *A canción de Sálvora* que fai referencia ao dramático acontecemento e a afouteza das mulleres da illa:

“Esperto para sempre, co rastro das caricias fuxidías na memoria e a sospeita física dunha respiración suave na caluga, xa non foi quen de pegar no sono porque o señor Tomás , o fareiro, berraba como se o esfolasen na procura de auxilios, e Xoán, canda as poucas mulleres e vellos que ficaran esa noite na illa —era dous de xaneiro e os veciños de Sálvora estaban a celebrar o Nadal coas súas familias en terra—houbo de ir ao outro cabo da illa para asistir a aquelas persoas que ourizaban as maos nunha desesperación derradeira. A noite, cruel, esmorecía , perdíase na serra diante dun amencer tráxico, e o vento asubiaba con forza, bambeaba as dúas únicas dornas gobernadas por Pepa de Pedro, Cipriana e María da Xorda. Mulleres afoutas que arrastraban a superviventes cos ollos desorbitados, estremecidos polo frío e pola angustiosa perda de familiares que o mar esmagara contra as rochas, como sacos de fariña ao paio” (páxs. 30 e 31).

Por todos os participantes é coñecida a ampla e premiada traxectoria literaria de Antón Riveiro Coello, que foi ademais o primeiro presidente e socio fundador da A. C. Barbantia. Citamos a novela *Hotel Carioca* acabada de publicar hai uns meses pola editorial Galaxia, (Premio Álvaro Cunqueiro, 2023). E outras como a laureada *Laura no deserto* (Galaxia, 2011), Premio da Crítica Española no 2011 e Premio de Narrativa da AELG no 2012, que inclúe algunha referencia nas súas páxinas á vila de Palmeira. “Unha novela complexa e ambiciosa que pon ante nós as miserias do tempo que nos pariu e, a pesar de todo, é quen de deixarnos un pouso de optimismo, a capacidade de confiarmos en nós mesmos, no futuro”, escribe a poeta Marta Dacosta no xornal Nós Diario (21 xullo, 2012).

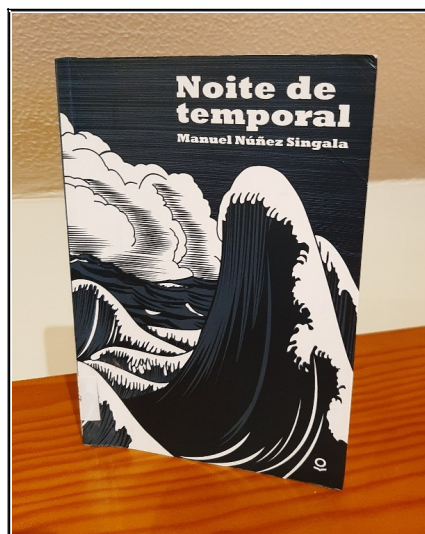

Asemade queremos facer unha sinxela mención á cativadora obra *A esfinxe de Amaranto* (Galaxia, 2003), pola súa ambientación na contorna de Ribeira. Unha narración chea de segredos e intrigas protagonizada por unha saga familiar, na que destacan as personaxes femininas, e que comeza a carón das dunas de Olveira, na engaiolante paisaxe da praia do Vilar. Moi recomendábel a lectura da recensión da escritora Marga do Val sobre esta novela, amosada no perfil do escritor, na web da AELG.

A obra literaria *Noite de temporal* (Santillana, 2018), do escritor lucense Manuel Núñez Singala (1963) é unha novela de obrigada mención neste lugar da cidade. O libro *Sálvora. Memoria dun naufraxio. A traxedia do Santa Isabel* do ribeirense Xosé María Fernández Pazos, é tamén unha das fontes nas que se apoia a narración, como o mesmo autor destaca ao final da obra, nos “recoñecementos”, xa que “recolle de maneira exhaustiva practicamente todo o relacionado con este feito nun volume ilustrado con profusión” (*Noite de temporal*, páx. 121).

Algúns de nós lembramos con claridade a presentación deste libro no Centro Cultural Lustres Rivas, unha tarde de xaneiro do 2018, á que

asistira moita xente de Ribeira. Manuel Núñez Singala, nunha animada conversa co escritor Antón Riveiro Coello, relatara o proceso creativo deste libro inspirado na catástrofe do correo vapor, que como escribira a xornalista María Xosé Blanco “é a primeira versión novelada do trágico suceso ocorrido preto de Sálvora” (La Voz de Galicia, 17 de xaneiro de 2018).

Un narrador onisciente vai relatando os acontecementos daquela noite, as reaccións “da tripulación e da pasaxe” e a solidariedade e valentía das xentes de Sálvora e de Ribeira.

O escritor desenvolve a trama “con datos reais, como os nomes das persoas involucradas no naufraxio e outras referencias biográficas” (“O Titanic de Sálvora”, Mario Regueira, Sermos Galiza).

Cada capítulo leva o nome dalgún dos protagonistas da traxedia:

Luis Cebreiro “o segundo oficial do vapor Santa Isabel” encabeza o relato de varios ao longo do libro, levando o protagonismo principal da narración. Despois *Esteban García*, “o capitán”, *Ángel Lozano*, o radiotelegrafista ao que “todos lle chaman *Chispas*”, *Miguel Calvente* “o primeiro maquinista”, *Carlos Verdier* “o agregado” de dezaseis anos, *Tomás Pagá* “o torreiro de garda de Sálvora”, *Juan Parada*, home residente na aldea da illa que xunto a Juan Fernández “arribarán a Aguiño” e avisarán na Axudantía da Mariña de Ribeira. *Juana Bustos*, unha das pasaxeiras sobreviventes, xunto ao seu marido Pedro Paz. *Manuel Caneda*, mariñeiro de Sálvora que xunto a José Parada e Francisco Oujo vogan sen descanso para salvar os náufragos. *María Fernández*, a máis nova das heroínas. *Gabriel Basterrechea*, alférez de fragata con destino de axudante de Mariña en Santa Uxía de Ribeira. *Josefa Parada*, a máis vella das tres heroínas que con María e Cipriana farán varias viaxes “recollendo aterrados sobreviventes ata que, por volta das dez e media da mañá, ven como un pesqueiro procedente de Ribeira se achega á zona do naufraxio”. *Antonio Callón Sampedro*, mariñeiro do pesqueiro “Rosíña”.

O escritor fai referencia, tamén, no “Epílogo” do libro “os emigrantes que enchían o sollado do navío”, o grupo de vítimas máis numeroso da traxedia:

“Os emigrantes do Santa Isabel son un grupo compacto que a prensa de comezos de século trata cun certo desdén clasista, e do que non destaca singularidades nin individuos”. (Páx. 124)

Sobre o peso na novela dos diferentes personaxes, e sobre o protagonismo colectivo, escribenos o autor por correo electrónico:

“Antes de comezar a escribir algo extenso, como unha novela, procuro ter un plan mínimo, saber cal vai ser a voz narrativa, o punto de vista. No caso de *Noite de temporal* tiña claro dende o comezo que debía ser unha novela coral, con múltiples protagonistas. O feito de que uns teñan máis peso ca outros vén determinado en moi gran medida polo feito de que a información real, tirada da prensa da época, era moi desigual sobre unha ou outras persoas”

En resumo, un libro moi ben documentado, que amosa algunhas fotografías e “que supera a condición de crónica sustentándose na configuración emocional e vital dos diversos personaxes, a través dos seus comportamentos e actitudes que son resultado do traballo de ficción”, escribe o ensaísta e crítico literario Ramón Nicolás no seu blog Caderno da crítica (14 de marzo do 2018).

Proposta de lectura deste parágrafo da novela no *roteiro*:

“Daquela achégase unha muller que quita o pano da cabeza e, con delicadeza, envólvelle unha das extremidades no suave tecido que conserva aínda a morneza da pel humana. Axiña outra, e outras máis aínda, fan o mesmo e Luis Cebreiro sente vergoña de ter pensado por un momento que estas persoas que lle acaban de salvar a vida, e lle vendan agora os pés con tanta entrega, puidesen ser saqueadores que desexasen aproveitarse da súa indefensión. Dálles as grazas, faino con sentimento e sinceridade, pero sabe xa moi ben que nunca vivirá tempo abondo como para lles agradecer como merecen o que acaban de facer por el”. (Páx. 94)

O escritor Manuel Núñez Singala (Lugo, 1963) cultiva diferentes xéneros (teatro, narrativa, ensaio) e é autor de varias obras literarias. Nesta andaina citamos algunhas delas como *Mar de fondo* (Galaxia, 1997), e *Camiños na auga* (Galaxia, 2017), unha narración de aventuras pola que nos leva o seu protagonista, Szymo, alguén que naceu nun lugar mergullado na pobreza e no conflito e polo que tamén flúen os camiños do mar.

4. *RÍO DESBORDANDO*

Escrebe Xoán Pastor Rodríguez Santamaría, no catálogo que recolle as pinturas desta compilación, que son moi escasas as paisaxes na obra pictórica do artista. Escollemos esta, para o paseo literario e artístico, pola súa cor e pola súa conexión visual co espazo no que nos atopamos. O Rueiro.

E neste camiño de pedra sobre auga salgada situamos a novela *Olladas* (Sotelo Blanco Edicións, 2012), da escritora orixinaria de Palmeira, Adelaida Vidal.

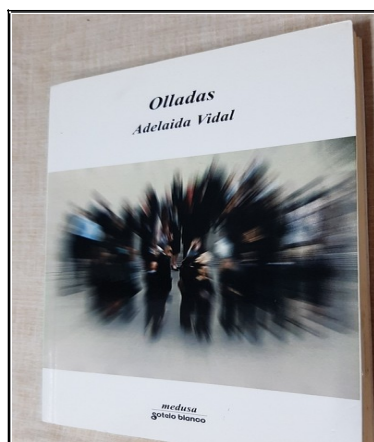
Citamos un fragmento que fai referencia ao mar e a Nena, a protagonista da novela:

“O son do mar case eterno: existiu antes de que ela fose un proxecto de vida e seguirá soando despois de que a súa filla teña fillos e estes teñan máis fillos aínda e as novas xeracións descoñezan que unha noite como esta Nena vivía e xa oía o mar”. (Páx. 188)

Desta obra literaria poderíase falar en calquera espazo da cidade. O argumento é moi acado nesta andaina porque a visión artística envolve todo o relato. Unha narración que flúe coma o “río desbordado de Ayaso” na que as vidas dos personaxes principais están relacionadas coa arte. Unha pintora, un xornalista e escritor, unha directora de videoclips que acaba mergullándose no mundo da industria cinematográfica, un rapaz que necesita o amor baixo a forma do tacto. Nena, Joyce, Sarah e X. Todos eles pousan a súa ollada nos demais na procura de ser mirados ofrecendo ao lector as súas vivencias, os seus pensamentos máis íntimos e as súas inseguridades. Personaxes que amosan unha personalidade radicalizada, que non sempre teñen o equilibrio como algo a ter en conta, e que ofrecen un abano de reflexións sobre a vida, a arte e o xeito de ollar.

“Nena vive pendente das olladas que non están. Créase a si mesma en relación ao que considera que compracería as persoas ás que admira pero que non poden vela”. (Páx. 90)

A escritora desvelara na presentación do libro no Náutico de Ribeira, en abril do 2013, que primeiro creara os personaxes, “facilidade que atribuíu aos seus estudos de arte dramático”, desenvolvendo as súas vidas ata que se decatara de que era unha novela. Neste acto a súa editora Ánxela Gracián, de Sotelo Blanco, fixera referencia á “posmodernidade” da narración. Así o conta o xornalista Moncho Ares nun artigo publicado o 25 de abril do 2012 no xornal La Voz de Galicia.

Esta obra foi premiada na duodécima edición do certame Vicente Risco de creación literaria no ano 2011.

O xurado destacou que é “unha novela na que cómpre salientar un relato minimalista cheo de realismo e frescura narrativa. Con personaxes moi contemporáneos que apostan polos soños. A trama está sostida por un narrador omnisciente que todo o sabe e no entanto non emite xuízos de valor deixando que os personaxes teñan autonomía e identidade propias” (La Voz de Galicia, 27 novembro, 2011).

Gustaríanos comentar que Adelaida Vidal gañou no 2023 o “IV Premio Fina Casalderrey de Literatura Infantil pola Igualdade” cunha obra titulada *E que vai ser*; unha historia moi amena contada en verso “que facilita o diálogo entre a familia e as crianzas nas primeiras idades”, facendo reflexionar sobre os esteriotipos de xénero e como nos enfrentamos a eles, antes mesmo de nacer.

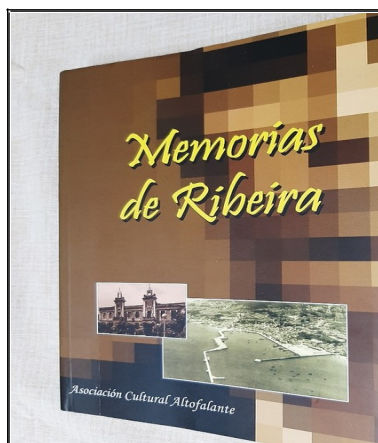
E aínda seguimos parados no Rueiro. Cóntanos o escritor Antonio Piñeiro que as ondas do mar chegaban ata este espazo hai tempo. As dedas dos pés escoitan o bulicio da auga salgada embaixo das lousas ao abeiro dunha fonte da que a veciñanza di que é navegábel xa que, curiosamente, leva transitado varias prazas.

Flúe ben a conversa e agroman historias que achegan algúns asistentes. Menciónase o libro *Memorias de Ribeira*. E con acerto, xa que esta obra publicada no ano 2007 pola Asociación Cultural Altofalante acolle varias colaboracións vinculadas ás xentes da cidade e da contorna. Como a que escribe Manuel Anxo Fernández Baz sobre o xogador de balonmán e sindicalista Xan Cadaval “O Carreirán”, irmán do actor e escritor Quico Cadaval, fillos os dous da dona da pensión “d’A Carreirana”. Neste lugar “xantaban acotío obreiros e viaxantes, mestres e feirantes de quen escoitaban historias”, escribe a profesora, Licenciada en Historia e vicepresidenta da A.C. Barbantia, Encarna Pego, nunha entrevista co “monstro do teatro”, Quico Cadaval, para o suplemento cultural A Voz de Barbantia (La Voz de Galicia, venres 27 de marzo, 2015).

Varios participantes comentan o coñecido que é este lugar do Rueiro no que aboian historias que medran e inspiran outras, algunhas delas relatadas nas súas actuacións por unha das voces máis recoñecidas da narración oral, e que acabamos de citar hai unhas liñas, o dramaturgo e director teatral Quico Cadaval.

Cóntanos, en conversación telefónica, Luis Teira, mestre e primeiro presidente da Asociación Altofalante, coordinador deste libro xunto a Nel Vidal Barral, que a pretensión desta obra colectiva en formato divulgativo “era difundir a existencia de personaxes, acontecementos, curiosidades, situacións pertencentes a historia local de Ribeira” a través de escritos ou crónicas dentro dun fío de publicacións, que contribuíran a fomentar e dinamizar a nosa lingua.

Algunhas fan referencia a persoeiros históricos ou relevantes como a titulada “Manuel Acuña y Malvar. Un clérigo liberal e extravagante que quixo vivir e morrer en Ribeira”, escrita polo que foi presidente da Real Academia Galega, o ribeirense Xosé Ramón Barreiro Fernández. Ou a contada polo artista Xerardo Crusat que fala do caricaturista que debuxou a cidade dunha época, o barbeiro Pepe Núñez.

Santiago Páramo Aller, presidente da Cofradía da Dorna nos anos oitenta, escribe sobre o cambio de rumbo e a popularización desta festa en “O secreto de Andrés. Unha historia da festa da dorna”. Rubén Aramburu Molet lembra a un gran párroco en “Francisco Lorenzo Mariño. Don Francisco. Paco de Aguiño.” José Manuel Pazó Argibay escribe sobre “José López Martínez. Pepe de Noia”. Salientar “In memoriam, por un galego que sempre defendeu e creu na súa nación: Mariano Vidal”, onde o profesor e escritor de Palmeira, Xosé Plácido Betanzos, fala do mestre e libreiro de Ribeira, ben coñecido, amante dos libros e da literatura.

Outras achéganse a lugares, anécdotas ou situacións que deben permanecer no imaxinario colectivo como as que se relatan en “O cine Colón” por Ramón Martínez Becerra, en “Días de fútbol” por Lois Bello Fernández Sanmamed ou en “A escola do reino” por Xosé Antonio Vázquez Cobas. Amais da que conta a orixe dunha festa a partir dun premio nunha tómbola, polo xornalista Antón Díaz Axeitos. Ou “Memoria da paisaxe”, por Xosé Luis Groveiro.

Da música rock da contorna fálase en “Música feita en Carreira”, por Manuel Cruxeiras Sampedro. Nomear “O pósito de pescadores de Carreira” por Francisco Xabier Cruxeiras Sampedro, “A praza de Compostela”, do dinamizador do Ateneo Valle Inclán Antonio Lijó González e “As buscadoras de cunchas da praia de Coroso”, por María Graña Santos.

Coméntanos Luis Teira que algúns escritos relatan acontecementos “relacionados coa memoria histórica” como “Dez días de xullo”, do profesor José Antonio Pérez Fernández, “A lagoa de Vixán axudou a matar a fame. Un pouco de historia”, de Ánxeles González Crujeiras. Ou “A visita de Franco a Ribeira”, de Francisco José Fernández Fernández.

E non podemos deixar de citar “Xurelo: O barco ecoloxista que cambiou os mares do mundo”, escrita por Luis Teira, onde se lembra a aventura do barco pesqueiro ribeirense que acabou cos vertidos radioactivos na foxa atlántica.

“Dende a cuberta do Xurelo podíase ver perfectamente como se tiraban os bidóns radioactivos ao mar axudados por unhas grandes grúas. Os bidóns eran normais, non tiñan ningún tipo de protección especial e arriábanse ao mar de catro en catro”. (Páx. 189)

“Grazas a este barco de Ribeira iniciouse unha forte campaña de concienciación e denuncia que levou a que no ano 1983 se prohibise o vertido de residuos radioactivos en todos os océanos do mundo” (páx. 191), escribe Luis Teira, coordinador e promotor deste proxecto.

5. ESPAÑA, 1936

Baixamos pola rúa Concepción Arenal, dende O Rueiro, e mentres imos camiñando observamos esta pintura fotografada. Manuel Ayaso pinta este óleo sobre lenzo no ano 2018. É moi frecuente, na súa obra pictórica, o feito traumático da guerra e da posguerra, o fanatismo e a opresión exercida pola clerecía “ao servizo dun réxime ditatorial, no que o medo supuña control e sometemento” (*Media biografía*, Eme Cartea).

Miramos esta imaxe e todos sabemos que imos lembrar o xornalista e escritor Manuel Lustres Rivas.

Facemos unha parada no lugar onde estaba situada a casa familiar, na encrucillada da Rúa Venecia, agora chamada Rúa de Galicia, e da rúa que leva o seu nome. Ollamos, uns metros máis adiante, a entrada ao Centro Cultural da cidade, na prolongación da mesma, co nome do intelectual ribeirense. E lembramos a traxectoria vital e profesional de Manuel Lustres Rivas.

Nomeamos algúns libros de referencia como o *Diccionario de escritores ribeirenses* (Deputación de A Coruña, 2001), do escritor e investigador Xoán Pastor Rodríguez Santamaría (Porto do Son, 1973).

E *Manuel Lustres Rivas. Xornalista e galeguista*, de Luis Teira, mestre e primeiro presidente da Asociación Cultural Altofalante, editado en outubro do 2006 por dita asociación.

E engadimos nesta memoria as notas dun artigo do historiador e cronista oficial de Ribeira, Xosé María Fernández Pazos, que saen na colección *Apuntes para coñecer o concello*. Unha publicación cun claro fin didáctico, que se editou pola concellería de educación nos anos oitenta, cando era alcalde da cidade Ventoso Mariño.

Lembramos a súa vida con palabras pesarosas polo que lle tocou vivir.

Falamos do seu nacemento nunha casa preto do porto no ano 1888, e da súa nenez na rúa Venecia, a que agora é chamada Rúa de Galicia, nunha vivenda hoxe desaparecida.

No seu lugar hai agora un edificio cunha tenda de alfombras e toallas. Imaxinamos a casa onde viviu a súa infancia co seu pai José, piloto da mariña mercante, a súa nai María e o seu seu irmán Augusto, quen anos despois sería capitán do pailebote “Constantino Candeira”, no que estivo enrolado o poeta rianxeiro Manoel Antonio.

Máis tarde o mociño Manuel estudaría Bacharelato en Santiago de Compostela e nesta cidade comezaría a carreira de Medicina. Nela coñeceu a Castelao a quen lle uniría unha grande amizade, e relacionouse con artistas e intelectuais galeguistas da época, ao redor do Café Colón.

Axiña amosou interese pola escrita. No 1906 publicaría en El Miño de Ourense, e posteriormente en Galicia Moza, nos que tamén colaborou Castelao. Emporiso deixou os estudos de Medicina e encamiñou a súa vida cara ao mundo do xornalismo.

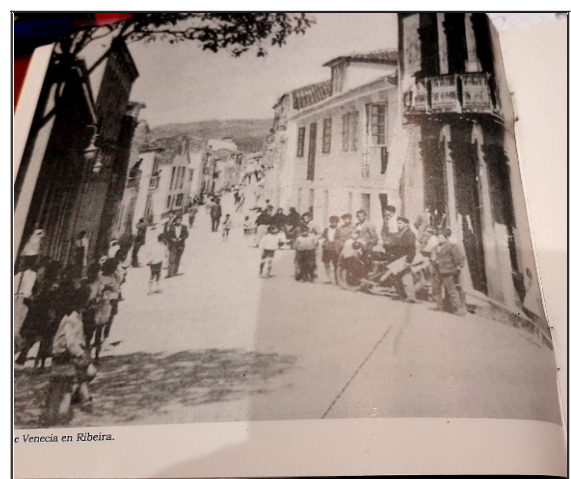
No 1913 Lustres Rivas dirixiu o Heraldo Gallego, voceiro do agrarismo e das reivindicacións do campesiñado. Participou en foros que reivindicaban melloras sociais implicándose nos problemas do seu tempo.

Cóntanos, nunha conversa, o xornalista e historiador ribeirense Xosé María Fernández Pazos que este xornal desaparece no 1914 por mor das constantes denuncias e causas xudiciais e “polo seu radicalismo da lugar ao peche”.

Lustres Rivas colaborou na fundación das Irmandades da Fala onde alcanzou gran notoriedade.

No 1915 volveu a Madrid e publicou en España Nueva, España Libre e El Liberal. E no 1917 saíu en Vilagarcía *Pandemonium*, unha interesante compilación de artigos do xornalista ribeirense. No 1918 regresaría de Madrid a Galiza.

De 1918 a 1922 colaborau con Vida Gallega, publicación na que se recolleu a primeira loubanza da figura de Castelao feita por Lustres nun artigo titulado “Los que triunfan” (número 1, xaneiro, 1909). Así o recolle Xosé María Fernández Pazos en “Apuntes para coñece-lo concello”.

Rúa Venecia

Como escritor publicou unha narración por entregas titulada *La Fraticida*, no xornal La correspondencia. E en 1923 estreou en Vigo, xunto con Ramiro del Valle e Fernández Mato, a obra de teatro *La hora grande*. Máis tarde presentaría unha comedia titulada *Peregrino de la ilusión*.

Participou na polémica sobre o teatro galego amosando sensibilidade por diferentes maneiras de expresión literaria.

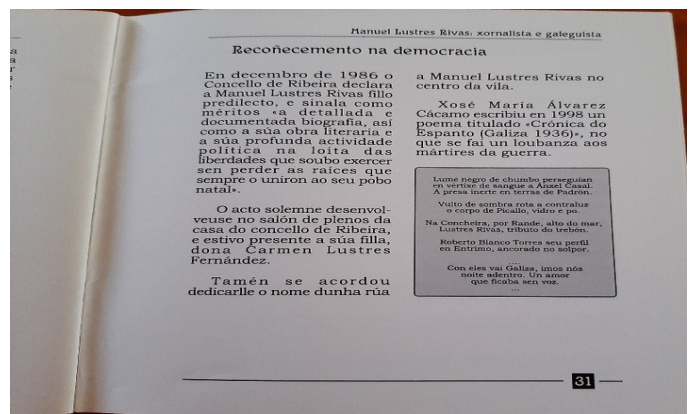
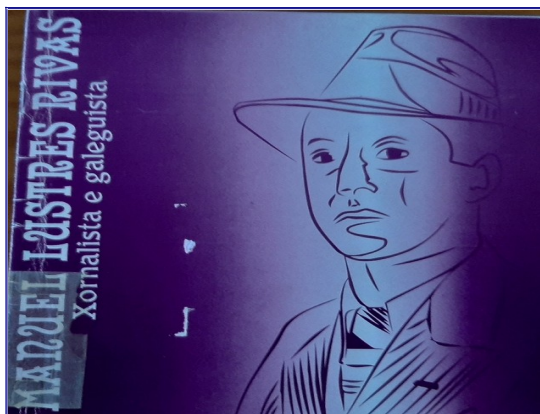
Escribiu artigos na nosa lingua no diario A Nosa Terra. En 1923 fundou o xornal, Galicia. Diario de Vigo, xunto con Valentín Paz Andrade. Emigrou un tempo á Arxentina e colaborou con El Correo de Galicia, La Razón e Céltiga.

En 1929 organizouse unha homenaxe en Madrid para celebrar os 25 anos do ribeirense no xornalismo, acto ao que se sumou o Concello de Ribeira. Manuel Lustres Rivas levaba moito tempo sendo considerado un xornalista de gran prestixio.

Neses anos participou con frecuencia en tertulias con Dieste, Maside, García Sabell, Otero Espasandín, Cuevillas, Bouza Brey. Nestes encontros coincidiu e fixo amizade co xornalista e pintor nado na mesma cidade, Enrique Fernández Sendón, coñecido como L. Fersen. Moi recomendábel a lectura dun artigo escrito polo psiquiatra e ensaísta ribeirense Fidel Vidal no xornal La Voz de Galicia do 26 de novembro de 2022, titulado “Don Enrique Sendón ou L. Fersen” que fai referencia a esta amizade. E no que relata, principalmente, o inxusto esquecemento en Ribeira dun intelectual tan relevante como Fersen.

Escribe Luis Teira que “en marzo de 1936 realizouse en Santiago a primeira asemblea para constituír a Asociación de escritores de Galiza”. Entre os asistentes atópanse, entre outros, Blanco Torres, Filgueira Valverde, Paz Andrade, Fernández del Riego e Manuel Lustres Rivas.

Cando comezou a Guerra Civil o xornalista estaba traballando no xornal Faro de Vigo. A súa relación con este xornal era intensa. Estivo de 1909 a 1912 e de 1925 a 1936, segundo cita Ceferino de Blas no artigo “De García Lorca a Lustres Rivas”, publicado o 25 de agosto de 2016, por mor do oitenta aniversario dos dous escritores.

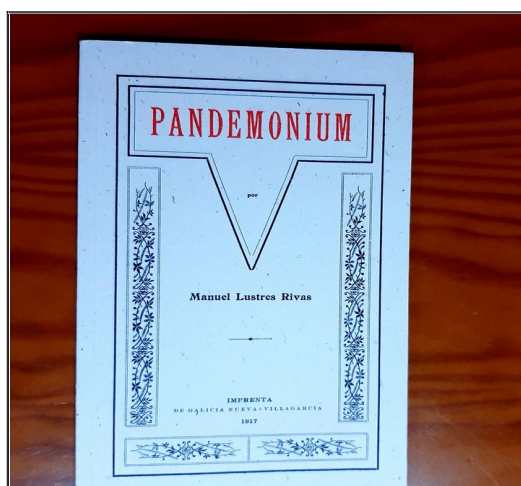

Fotografía da páxina onde se recolle o recoñecemento necesario e merecido do xornalista na súa cidade, no libro *Manuel Lustres Rivas. Xornalista e galeguista*. E o poema do escritor Xosé María Álvarez Cáccamo escrito no ano 1998, “Crónica do espanto. Galiza 1936”, no que fai unha loanza aos mártires da guerra.

En agosto do 36 Lustres Rivas foi detido na súa casa de Vigo. No entanto díxolle á súa muller, Emilia Fernández, que quedase tranquila, que axiña estaría de volta. Pero pechárono na cadea modelo e no frontón, que logo sería o Cine Niza. Ao pouco tempo foi trasladado á illa de San Simón. E o “día 10 de novembro de 1936 apareceu “paseado” na devesa da Concheira, en Redondela”, relata o profesor Luis Teira.

No ano 1986, despois de décadas de silencio, o xornalista foi nomeado fillo predilecto de Ribeira nun pleno presidido polo alcalde José Antonio Ventoso Mariño e ao que asisitíu a súa filla Carmen Lustres González, quen “descubriu a placa da rúa que leva o nome do seu pai”.

O periodista Ciprián Rivas define a Lustres Rivas como “un xornalista áxil de reflexos, comprometido coa verdade, columnista de fina visión e estilista da linguaxe”, un mestre na súa profesión “traballando nas cabeceiras máis prestixiosas do país e exercendo como correspondente para o sur de Galicia da axencia Internacional United Press” nun artigo titulado “Quen matou a Lustres Rivas?” (La Voz de Galicia, 3 de marzo, 2017). No mesmo recolle a nova edición de *Pandemonium*, con motivo do centenario da súa publicación, que volveu situar o escritor e xornalista na actualidade despois de cen anos da súa primeira publicación. Ribeira reivindicou desta maneira o seu legado xornalístico e literario coa reedición facsimilar desta compilación de ensaios e na que foron partícipes, entre outros, o alcalde da cidade, Manuel Ruíz Rivas, e o historiador ribeirense, Xosé María Fernández Pazos.

“Foi un ribeirense destacado e a el débese a grande reportaxe do afundimento do Santa Isabel publicada na revista Vida Gallega, valéndose da súa profesión para que moitos familiares puidesen reclamar os restos dos afogados dese naufraxio no litoral de Sálvora”.

Ciprián Rivas sinala neste artigo a importancia dun premio xornalístico que levase o seu nome para que “o esquecemento non tape a obra e vida dun home que tiña a Ribeira no seu corazón”

6. *OFRENDA*

O Dicionario da Real Academia da Lingua define a palabra “ofrenda” como doazón.

Que pode facer unha cidade polos veciños e veciñas que foron vítimas da represión e da ditadura?

Polo menos dedicarlle o seu tempo e a súa memoria para lembralos cada abrente, para homenaxealos sempre. Non esquecelos nunca.

Paramos no lugar do “Malecón”, preto do punto de información turística, onde está a obra escultórica homenaxe aos “represaliados e represaliadas”, ás vítimas ribeirenses do franquismo.

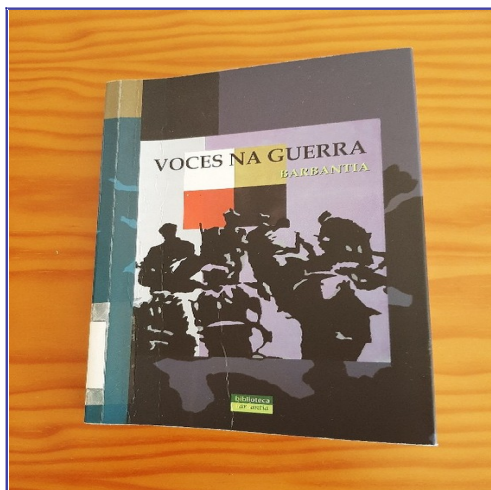
A autoría da obra é da artista e escultora noiesa Soledad Penalta, que dende o ano 2018 é académica numeraria da Real Academia Galega de Belas Artes, na sección de escultura.

A súa inauguración acaba de ser o dez de novembro, deste ano, coincidindo co aniversario do fusilamento de Manuel Lustres Rivas.

E as nosas miradas senten a dor fonda que transmiten as siluetas amplificadas en movemento, esculpidas en aceiro corten. Quedan prendidas na parede con furados, que a escultora define, nunha conversa telefónica, como “unha metáfora” de tanto sufrimento inxusto e agochado.

Neste espazo lembramos varios textos literarios publicados en *Voces na Guerra* (Barbantia, 2006) ilustrados polo artista boirense Francisco Blanco Alcaide.

Proxectamos ler diferentes parágrafos dalgúns relatos escritos por autores ribeirenses:

Pepa, do moi prezado profesor e escritor de Palmeira, Xosé Plácido Betanzos García.

“Usaban o terror das familias para debilitaren a resistencia no monte xa que, malia a desigualdade na loita, os guerrilleiros conseguiran manter a serra como territorio liberado. Ringleiras de pantasma, máis que de persoas, atormentadas por todas as dores e por todas as angustias”

“Rapáronlle a cabeza mentres escoitaba os risos daqueles homes e ao rematar levárona a onde a tiñan presa”.

Gurugú, do escritor e poeta ribeirense Xabier L. Marqués.

“Preguntáchesme un día filla, se aquí houbera en realidade guerra civil.... se houbera paseos... se alguén tivera que fuxir cara ao exilio. Querías saber todo o que acontecera e eu non che souben contestar, non sei se foi por medo (polo mesmo medo que me impediu levarte de aquí cando quedamos sós), ou se foi por ese hábito tan noxento que temos os desta raza de desviar cara ao limbo calquera feito que nos poida comprometer, calquera responsabilidade persoal. Non sei o porqué, pero certo é que me limitei a che dicir:

—Din que si”.

Made in England, do escritor ribeirense Antonio Piñeiro.

“Correu, envolto nunha mirada perdida. Non puido ir máis aló

das escotaduras da vila, con aquelas alzas demasiado novas, cargadas de emocións, de brillos desbocados, demasiado recias aínda para uns camiños cheos de malezas e crolos. Pero empezou a oír aclararse o aceno dos seus pasos, máis alá, sobre os tellados murmurios. Empezou a oír abrirse outras ventás, outras rúas. Apertou os cinchos. Tremeu nervioso. Meteu a camisa e comezou a camiñar sen aquel son de óxidos e vencillas”.

O pesadelo, do etnógrafo, xornalista e escritor Francisco Antonio Vidal Blanco.

“Aí vén outra vez o pesadelo, ese traidor nocturno que o ergue da cama para non deixalo acougar en toda a noite, esa pantasma sen rostro, esa sombra teimuda e silenciosa, obrigándoo a abrir os ollos na escuridade, a procurar unha luz que espante o medo, obrigándoo a saltar ao chan a calquera hora da madrugada. A espertar bramando para que se esvaeza”.

Comentamos neste lugar, preto do peirao, que este escritor de Palmeira ten unha extensa e premiada traxectoria literaria e xornalística. Nomeamos, entre outras, a novela titulada *O Cuarto dos Ausentes*, (Espiral Maior, 1999), Premio Narrativa do Concello de Vilalba, que afonda na vida dun pobo mariñeiro ao longo do século XX. E que vén de publicar *Principios de exclusión* (Émbora, 2022), galardoadada no Certame Vilar Ponte de novela, e *As cartas do desarraigo* (Baía, 2023), dúas pezas narrativas ambientadas na contorna do mar.

Arestora, ao abeiro das cinco siluetas en aceiro corten, non podemos esquecer o destacado xornalista Enrique Fernández Sendón ou L. Fersen, e as palabras do psiquiatra e escritor Fidel Vidal sobre este intelectual ribeirense, que “segue desaparecido da memoria da cidade”, nun artigo titulado “Don Enrique Sendón ou L. Fersen” publicado no xornal *La Voz de Galicia* (26 de novembro, 2022).

“Enrique Fernández Sendón, desterrado ou “transterrado”, no seu propio pobo en Ribeira, ao que regresou esquelético en 1940 dun campo de concentración onde estivo internado. Mesmo chegou a publicarse “o seu asasinato no cemiterio de Boisaca” pola criminal represión fascista. “Antes en 1937, fusilaran o seu irmán maior, Manolo. Perdida a identidade e trastornada a súa personalidade, don Enrique permaneceu en Ribeira até o seu falecemento en 1954 para se converter nun esquecido”.

“Coido que sería de xustiza non esquecer un home tan inxustamente tratado, e propoño que o pobo de Ribeira, a modo de reparación, recupere o seu nome nunha rúa, nunha praza ou nun centro cultural. É de xustiza para honra da propia cidade de Ribeira”

O escritor ribeirense Fidel Vidal fai referencia neste artigo ao libro *Enrique Fernández Sendón-L Fersen-Memorias e antoloxía dun republicano galego* publicado por Edicións do Castro (1996), escrito por Xosé Luis Axeitos e Uxío Bobillo.

Rematamos lembrando *Contos de guerra* (Ed. Bourel, 2005), unha triloxía de relatos sobre a guerra do escritor Antonio Piñeiro, con ilustracións do artista Xulio Catalán.

A primeira historia *Made in England*, publicada tamén en *Voces na guerra*, está situada no mar de Arousa aínda que o punto de partida é unha explosión por mor dunha granada na cidade de Bilbao, aquel terrible ano do 36. O protagonista é Suco, unha vítima inocente da contenda, na procura dun alento para superar tanta dor e a súa eiva física.

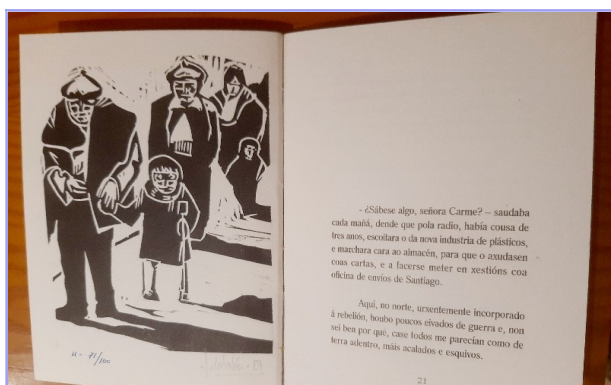
A segunda titúlase *Entre cascallos*. Relata a increíble capacidade do ser humano para resistir nunha cidade asediada pola barbarie, como foi Berlín.

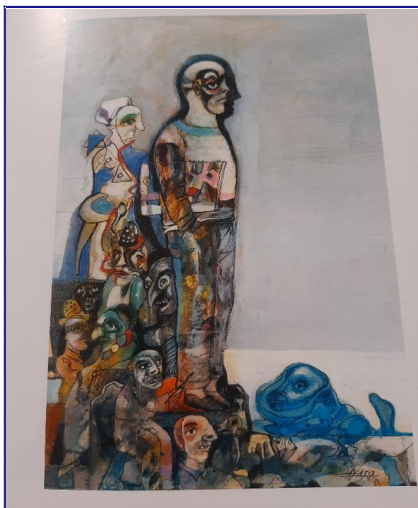
Conto anónimo é a terceira. Ambientada nunha cidade xaponesa, narra instantes de vida dunha parella de namorados, Kamato e Ogichi, ata que “un vento de lume arrasou canto había en pé”.

Piñeiro artella neste libro ambientes absorbentes, que envolven o lector, cunha medida e tensa graduación do ritmo narrativo e unha linguaxe rica e poderosa.

“Tres relatos precisos e contundentes, tres espazos xeográficos diferentes e un cortante estilo narrativo constitúen a cerna deste libro vinculado na súa temática argumental coas guerras que acosan, coma un xinete da apocalipse, aos seres humanos. Tres relatos medidos e opresivos que deixan no corazón unha restra de desacougantes sensacións, moi no fío da estética ascética que emprega o autor de Ribeira para mergullarnos o mundo dos seus personaxes anónimos e as súas paisaxes urbanas”, escribe o historiador e escritor noiés Xerardo Agrafoxo no Limiar.

E tres son tamén as ilustracións do artista Xulio Catalán nas que destaca o manexo do claroescuro e a síntese na resolución do debuxo. Están feitas, en papel francés Lana Dessin de 200 gramos, coa *estampación* de tinta procedente do linogravado.

7. CONTEMPLANDO O ATLÁNTICO

Ollando a imaxe deste acrílico fotografado veunos ao pensamento a obra narrativa de Uxía Casal, *O faro de Arealonga* (Xerais, 2001), unha novela ambientada nunha vila costeira que ben podería ser Ribeira. Mais a luz do día minguou de tal xeito que neste intre só poderíamos contemplar a negrura do océano dende o miradoiro da Insua. O que albiscamos é o escintileo do pequeno faro alumeando a chegada dos barcos que entran no porto.

Esta obra literaria ofrécenos unha historia cunha liña argumental áxil e moi ben estruturada.

Rosalía, a protagonista, é unha muller nova, xornalista, que só mide cento trece centímetros. Arealonga é a súa vila natal e o seu refuxio. Un lugar ao que volve para despexar os miolos, visitar aos amigos e desfrutar da compañía da familia. Mais agárdanlle feitos misteriosos, como a desaparición duns cons e uns estraños movementos do mar preto dunha praia que ela coñece ben, onde está a Cova do Mouro. Amais dunha morea de acontecementos nos que o pasado dun prezado amigo, Néstor, fareiro e antigo científico, e a presenza na vila mariñeira duns traxeados xaponeses, levarán á xornalista a investigar a existencia do proxecto

APRETA, dirixido á creación dun aparello reductor de tamaño, e do proxecto TRAMA, un transportador de materia.

Unha narración que se achega á ficción científica máis actual cunha boa dose de suspense e de intriga. “Ten acción, misterio. Tamén reflexión”, cóntalle a autora á Encarna Pego, vicepresidenta da A. C. Barbantia, no suplemento cultural “A Voz de Barbantia” (La Voz de Galicia, 28 de marzo, 2014).

Unha historia de superación persoal que amosa as dificultades visibles e non visibles dunha muller moi pequena de estatura na súa vida cotiá. “No invisible están certas miradiñas, certos sorrisiños malintencionados moita condescendencia e un prexuízo minusvalorador moi maliño de levar” “Rosalía Pardal permitíume facer ver o inxusto que resulta que te xulguen polas apariencias e, por riba, desde o machismo”, conta Uxía Casal nunha entrevista en Praza. gal. (18 de setembro de 2018).

Sobre o proceso de creación a escritora cóntanos que traballou na novela uns catro anos e que a idea desta historia roldoulle durante moito tempo antes de escribila. “Mais iso é o meu xeito de meterme nun tema”, recalca.

“Tiñamos no instituto unha alumna “case” anana. De feito operáronlle as pernas para estiralas. Un compañeiro “comentárame a morea de problemas que tiña na vida cotiá: desde non chegarlle aos botóns do ascensor ou do timbre dunha casa e ter que levar un pau para alcanzalos, ao tamaño do mobiliario que adoita haber en todos os lados, cadeiras, sobre todo, ata as miudezas que poidas imaxinar e que nós non temos en conta porque as cousas están feitas á nosa medida. Total, que por unha serie de circunstancias que coincidiron cando me puxen a escribir, coma o meu interese na *nanotecnoloxía*, nos clons, nos aceleradores de partículas, etc., concibín unha historia non só de superación persoal, senón tamén cunha trama algo revirada, por aquilo de desmontar as aparencias: un fareiro científico, nada menos, nunha perdida vila costeira”, “inspirada en moitas das que visitabamos no verán cando viviamos en Ourense: Ribeira, Muros, Fisterra, Corcubión, Malpica...”

“Deixei voar a imaxinación asesorada por varios físicos, unha bióloga e unha médica no relacionado coa ciencia. O proceso foi moi enriquecedor e divertido”, segue relatando a escritora.

“En certo modo tamén pretendín deixar atrás o costumismo excesivo que se asocia ao mar e ao rural e amosar a adaptación desas contornas á vida moderna. Nunha vila na que domina o sector pesqueiro hai ademais outras profesións e estilos de vida e poden pasar milleiros de cousas case exóticas”.

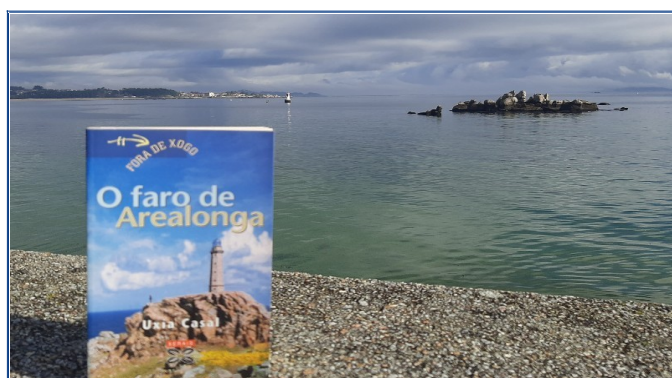
No seu perfil, na web AELG, Uxía Casal defínese coma unha escritora “que goza xogando coas palabras e imaxinando situacións que se desenvolven paseniñamente”. “Intento coa miña escrita que o lector se

entreteña e perciba a música de fondo que pretendo imprimir ás miñas obras”, engade.

Lemos en voz alta un pequeno fragmento da novela e gozamos do seu ritmo acompasando.

“Tras observar o conxunto, centreime na torre octogonal alumeada polo lene sol da tarde que poñía faíscas alaranxadas nos vidros das ventás. É o Faro da Sorte un orgullo para os habitantes de Arealonga e debe o seu nome ao cabo onde se ergue sólido, arrogante e seguro coma un xigante benévolo. Moi poucos barcos guiados por el naufragaron na nosa costa”

“Desde onde estabamos abranguíase unha vista imponente do océano, atraente e temible a partes iguais, e permanecemos en silencio bastante tempo antes de emprender o regreso.” (*O Faro de Arealonga*, páxina 23)

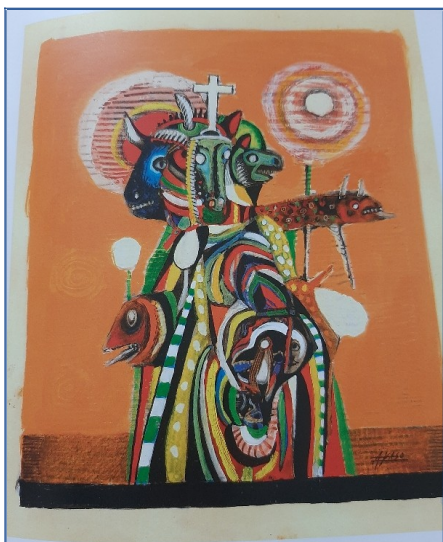

Rematamos facendo algunhas referencias á traxectoria literaria e persoal da escritora.

Uxía Casal (Santiago de Compostela, 1957) leva dende o ano 2006 residindo en Ribeira. Licenciouse en Filoloxía Hispánica e en Xeografía e Historia, especializándose en Historia da Arte Moderna e Contemporánea. En 1984 marchou para Ourense onde impartiu clases de Lingua e Literatura Galegas durante dezoito anos.

A autora ten publicados varios libros, algúns deles para a cativada como *As ás de Xenoveva* (Galaxia, 2005). Así e todo son maiormente de relatos, como *Saturno tamén é deus* (Galaxia, 1997), con catorce historias de medo, que foran reeditadas posteriormente, no 2018, pola editorial Urco. Moi recomendábel a lectura da recensión do crítico literario Armando Requeixo sobre esta obra literaria, publicada no seu blog de literatura, *Criticalia* (*O toque Casal*, 31 de xullo 2018). Citamos tamén *Vidas exemplares* (Xerais, 2006), con vinte e un relatos nos que os personaxes están ao abeiro dun precipicio, entre o explicable e o incomprensible. Con anterioridade, no 2005, publicárase a súa novela *Sede en Ourense*, da man da editorial Galaxia.

No 2021 Uxía Casal foi a escritora homenaxeada no VIII Día das Galegas nas Letras pola plataforma de crítica literaria feminista A Segá.

8. AMENCER

Dende a beirarrúa do paseo paralelo ao Parque de Pedra Pateira intúese unha lixeira néboa no horizonte. Ao outro lado está o cruceiro de Bandourrío e o edificio dunha conserveira. No seu capitel está sentada a Virxe. Semella estar protexendo coa súa ollada os que percorren os camiños do mar día e noite. Se estivese saíndo o sol a cruz de pedra evocaría outra cruz, a desta alegoría pictórica de Manuel Ayaso.

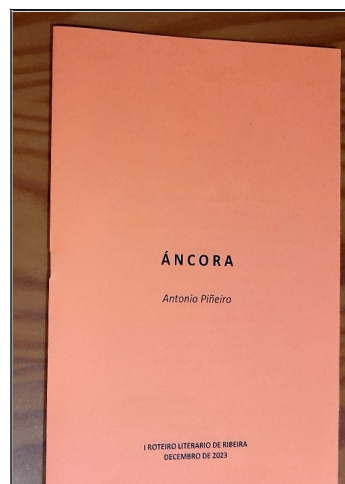
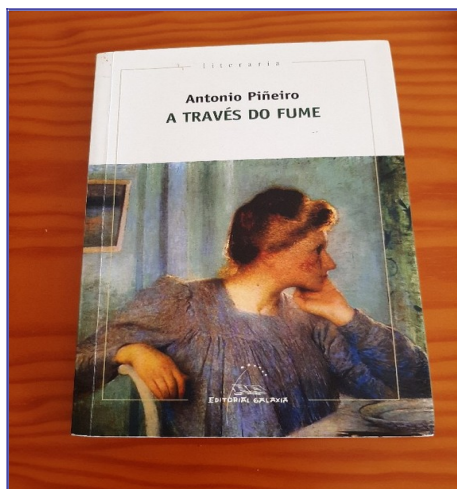
Arestora, na anoitecida, a tonalidade cromática é apagada. Case non se percibe a brétema caendo na superficie do océano.

E é neste percorrido ata as casas de Bandourrío onde lle preguntamos a Antonio Piñeiro pola súa novela *A través do fume* (Galaxia, 2017). Por esa obra literaria na que o argumento está pousado dalgún xeito no peitoril da cidade de Ribeira. Cóntanos o escritor que a vila, da que fala a protagonista, pode ser a da súa infancia, aínda que as personaxes son ficticias, e que na historia agroman algúns matices vivenciais persoais aínda que moi xerais “xa que o verdadeiro protagonismo na novela cae no acontecer dun tempo”.

“o tempo pasa inelutable e imaxinámoloo véndoo todo dende aí arriba, véndonos a nós, o mundo, como nunha postal, dende eses vinte centímetros que separan os ollos do papel, o mundo quieto da postal, onde quedaron detidas as siluetas, as sombras, o can da terroeira ou auto que circula pola Portaelsplein ou pola rúa do noso peirao” (*A través do fume*, páx. 23).

A personaxe principal desta novela é Nina. Cun ton intimista vaise tecendo o fío nun monólogo interior mentres ela está esperando un avión, no aeroporto flamengo de Zaventem, que a levará á outro aeroporto, e despois á casa. Coa súa voz evoca as lembranzas, as vivencias e os devezos dunha época mentres o lector escoita os altofalantes do aeroporto.

“... os aeroportos teñen un frío de madrugada, todos van cos ollos avoltos, uns pasan a carón doutros, non se coñecen, non saberán un do outro, malia que pisen o mesmo metro cadrado, por un instante, aí, debaixo do cartel de información” (Páx. 33)

“mira, filla, a ver se es quen de me enliñar esta agulla, que xa hai pouca luz, deixa, filla, deixa, que iso o faga eu, o mantel de encaixe, un branco moi fermoso, que se perdeu xa, sobre o dos días correntes, o dehuél coas cereixas e cadros vermellos, coma sempre, en todos os pisos do barrio había movementos, rúas ateigadas, mriñeiros, deixaba de arrefriar a choiva, a choiva dos sábados un gurgullar constante de choiva nos regachos que corrían paralelos á beirarrúa do colexio, había que dar un pequeno chouto para cruzar a rúa, sempre sarabiando, agora estráñanse eses sons, non cres?, a choiva, o rego da beirarrúa ou a pinga da billa estragada no piso de arriba” (páx. 36)

O narrador vai artellando un relato, cunha linguaxe intensa e vivaz, nun “auténtico *tour de force estilístico*”, escribe o escritor e crítico literario Xosé Manuel Eyré (Ferradura en Tránsito II, 7 de febreiro, 2019). E no que conflúen unha morea de sensacións, co pano de fondo da emigración galega á Europa nos anos sesenta.

“Sensacións que están asociadas a unha época e a unhas vivencias. As que desprenderon o feito do distanciamento migratorio, a condición do amor nesas circunstancias, a presenza total da figura da nai, a apertura ao mundo dende a infancia”, relata Piñeiro.

“Un vieiro emocional no que se mesturan a reflexión, o recordo, a reivindicación das raíces, a nostalxia as perdas e todos os matices sentimentais que conforman a etapa da vida a que Nina fai referencia”. “Amais do misterio dunha historia de amor condicionada polo distanciamento nesas circunstancias”, continúa relatando o autor.

“A pegada visual, sonora, cromática, lúdica, social, costumista desa época quedou fonda e moi literaria nunha xeración moi numerosa. Estoume referindo á memorística e a oralidade. Este é o sentido no que emprego a cualidade literaria. Nese feixe de sensacións xorde a novela”. De feito é neste ámbito “onde se desenvolve unha trama argumental múltiple e perceptíbel na lectura que procura facer de soporte ou envoltorio narrativo a esas sensacións”, conclúe Antonio Piñeiro.

A través do fume (Galaxia, 2017) foi premiada co Torrente Ballester no ano 2017, na segunda edición da modalidade de galego, convocado pola Deputación de A Coruña. O xurado destacou desta obra no seu día que “era un relato cunha gran habilidade narrativa que arrisca e funciona como mecano en que a persoa lectora ten que implicarse para construír un crebacabezas até a última páxina” e cun “enfoque calidoscópico que recrea maxistralmente a memoria a través do tratamento exquisito da lingua e os obxectos simbólicos do cotián como os selos e as cartas” (NósDiario, 7 novembro 2017).

Bandourrío, anos 60

Mergullámonos polas calellas de Bandourrio, pasamos o cruceiro e antes de chegarmos á Praza Teruel pousamos os ollos no antigo auditorio de Ribeira.

“Aquí era o mercado dos sábados cando eu era meniño. Ás veces os rapaces axudabamos a recoller e a empacar” relátanos o escritor ribeirense.

E volvemos o fermoso relato: *Áncora*

E ao seu inicio, inspirado neste lugar da cidade, nos anos setenta, e na infancia do escritor. Citamos un fragmento que amosa as circunstancias e o xeito de vivir dun tempo non tan afastado.

“Moreas de tecido tirado de calquera xeito. Para iso estabamos alí. Ben, para iso estaban eles. Eu tiña a miña propia idea. A única idea. Poder mercar a miña navalla de áncora”.

“Un peso para cada un. Por dúas horas escasas da mañá do sábado. Dobrar as pezas, metelas nas caixas e meter estas, á súa vez, nas caixas grandes de cartón. Precisaba gañar aqueles corenta pesos. Era o que custaba. Non era moito. Corenta sábados e un soño cumprido. Non deixara de pregar antes de coller o sono aquela noite, porque o señor Manuel me collese”.

“Escoitaba as súas palabras resoar dentro do meu caletre, mentres ollaba para os outros rapaces, cos seus corpos de aramio, devecidos pola poeira dos sábados, o muro incansable e as pernas espidas, fracas de sol e apostela, de as rañar seguido contra o perpiaño inmóbil da espera”.

O escritor Antonio Piñeiro (Ribeira, 1962) é un renacentista do século XXI. Traballa como profesor de Historia en Ribeira. É colaborador da A.C. Barbantia dende os seus inicios. Editor, artista plástico e escritor, cunha ampla e laureada traxectoria, é autor dunha morea de obras literarias. Citamos algunhas delas, amais das que xa falamos con anterioridade:

As fiandeiras (Galaxia 2011) Premio García Barros 2021. A voz dunha nena relata as emocións e as condicións dun grupo de mulleres traballadoras na segunda metade do século XIX.

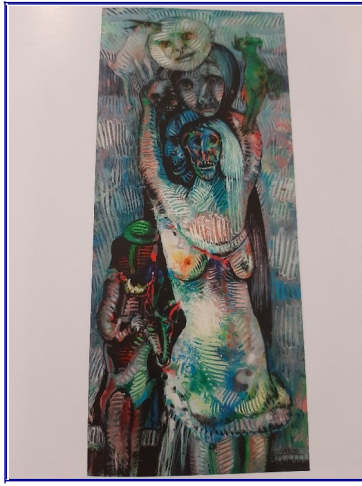
A identidade fascinada (Galaxia 2015). Unha narración que recende a orballo e a noite, a fotocopia e a luces de neón nun espazo urbano e literario, ben coñecido polo escritor, no que o atentado contra a discoteca Clangor irrompe nunha década, a dos oitenta, para esboroar a frescura e as vivencias dun tempo irrepetíbel na cidade de Santiago de Compostela.

Celada (Xerais 2020) Premio Cidade Centenaria de Ribeira 2019. Unha novela poética narrada por unha voz anónima que transita polos convulsos anos sesenta, ambientada nun territorio urbano frecuente na obra literaria de Piñeiro, a cidade estudantil de Santiago de Compostela.

Esca (Émbora, 2021) Premio Neira Vilas de novela curta 2019. “Un relato que evoluciona en espiral creando unha atmosfera e un clima de tensión narrativa, cunha gran ambición estética, prosa lírica e riqueza léxica xunto á creación de personaxes poderosos e ben caracterizados”, destacou o xurado do certame (La Voz de Galicia, 25 de outubro, 2019)

Os aciagos tardegos (2021) Accésit na Semana do Libro de Compostela 2021. A esencia do argumento está ligada ao mundo dos códices no século XVI. Unha trama cunha boa dose de intriga na que aspectos filosóficos e históricos, moi presentes no Camiño de Santiago, son tratados na obra.

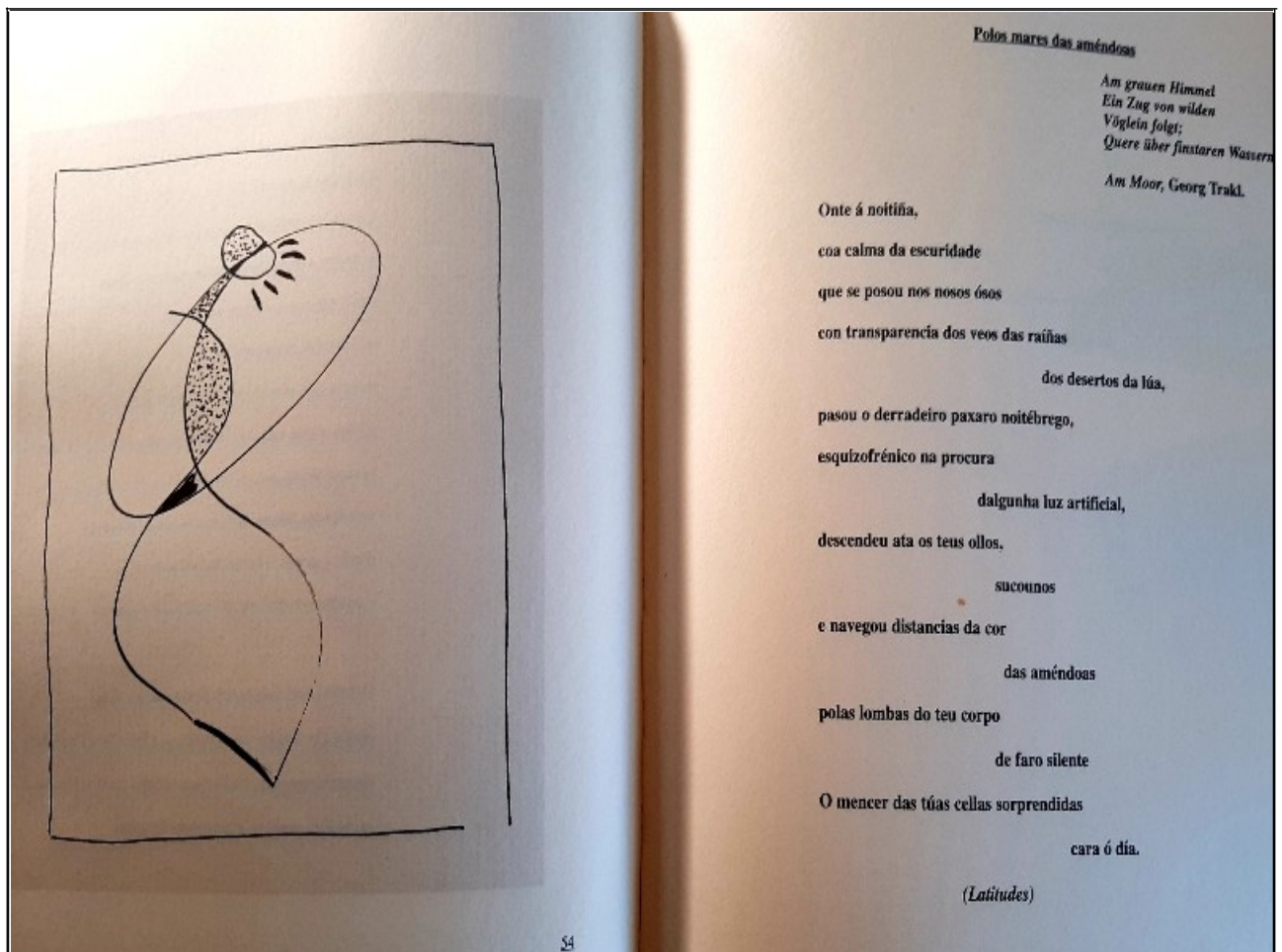
Trávelin (Xerais, 2021) Premio Novela Curta Manuel Lueiro Rey 2020. Unha entretida historia de intriga ambientada na movida nocturna dos anos oitenta na cidade de Santiago de Compostela na que o achado dun vehículo abandonado na periferia fai entrar en xogo o inspector Alaín.

9. MODELOS DE MEDIANOITE

Escoitamos risas e un rumor de burbullas na terraza da Praza Teruel. E alguén fala do último concerto ao que asistiu no luscofusco neste espazo da cidade. Polas lousas avelladas deste lugar aberto borbóriñan a música e a creación artística.

Proxectamos a lectura do poema *Polos mares das améndoas* (Galinova, 2000) do poeta ribeirense Xabier L. Marqués, mais a escuridade da noite enriba de nós non o permite neste lugar. Deixamos nesta memoria a imaxe dos fermosos versos e da ilustración feita polo artista Xerardo Crusat.

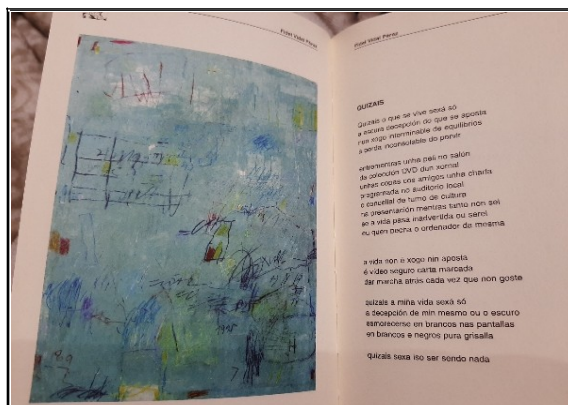
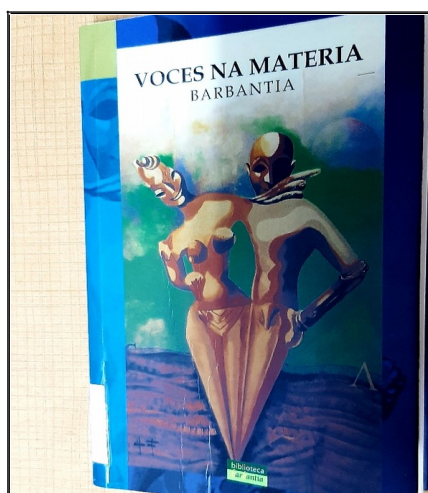

Xabier L. Marqués é autor de varios poemarios entre eles *A lúa nun ichó* (2007), *Arró* (2019), *Murmurios (de) ausentes* (2022) e o *Os luídos do manancial*, acabado de publicar no 2023. Escribe o que foi presidente da A.C. Barbantia, o profesor e erudito Suso Laíño, con motivo da presentación do último poemario, nunha recensión titulada “Confín, fronteira, esgazadura” (La Voz de Galicia, 29 de maio do 2023) : “Vinte anos de busca dun poeta que comezou navegando *Polos mares das améndoas* ata chegar ás obras da madurez con “Arró” e este poemario dun mundo dos recordos que “rillan na memoria” ata un “aquele de cheiro a eternidade insoportábel”, á disolución da subxectividade”.

Así mesmo nomeamos o libro número un da Biblioteca Barbantia *Voces na materia*, publicado no 2006 e que plasma o primeiro encontro de poetas e artistas do Barbanza. Un proxecto coordinado polo primeiro presidente e socio fundador da A. C. Barbantia, o escritor Antón Riveiro Coello. Nesta obra participan trinta autoras e autores cuxas creacións poéticas son ilustradas por cadanseu artista, e algúns deles están vinculados ao concello de Ribeira como Xoán Fernández, Xerardo Crusat, Pilar Ageitos, Fidel Vidal, Xabier L. Marqués e o creador e dinamizador cultural Unai González, moi vinculado á Asociación Francisco Lorenzo Mariño. Amais do escritor que nos acompaña na andaina, Antonio Piñeiro. As fotografías das obras pictóricas foran realizadas pola fotógrafa Carmela Queijeiro.

Escrebe o escritor pobrense Carlos Mosteiro no Limiar:

“Escritores e artistas plásticos encontráronse, recoñecéronse, evidenciando o que xa é ben coñecido: a universalidade da linguaxe artística”

Neste encontro participa o ribeirense Fidel Vidal Pérez cunha obra pictórica e cun poema titulado “Quizais”.

O psiquiatra, pintor e escritor naceu á beira do mar (1942), no barrio do Castelo en Ribeira, onde está situado o mercado do peixe.

Mais preferimos falar da súa obra neste espazo de lousas agretadas e esvaradías peneiradas polas ondas. Como artista múltiple expuxo as súas pinturas, amais de en Galiza, en varias cidades do mundo como Madrid, Barcelona, Oslo ou Milán.

Como escritor publicou o volume *Anatomía da emoción poética* (O Castro, 1999) que reúne varios traballos sobre poesía galega contemporánea, dous dos cales están adicados a Avilés de Taramancos e Manuel Antonio. Uns anos despois saíra do prelo *Arte na esquizofrenia e outros excesos* (Laiovento, 2008), unha fonda reflexión sobre temas relacionados coa arte. Sobre este ensaio escribiu o filósofo e escritor Xosé Ricardo Losada na prensa. “Componse de sete ensaios fronteirizos unificados por un mesmo afán. Mostras eses fósiles en diferentes ámbitos da vida cotiá. A enfermidade mental. A sedución. Internet. A cultura de masas. A mirada. O poder. A arte” (“Os fósiles da mente”, La Voz de Galicia, 19 de decembro, 2008).

No 2010 publicaría *A figura do pai na obra de Manuel Antonio* (Espiral Maior)

É autor do poemario *A camelia oxidada* (Deputación de A Coruña, 2006), da novela *Un asasino felizmente casado* (2015), dos libros *A sombra da cinza* (Medulia Editorial, 2019) e *A culpa do pai* (Medulia Editorial, 2020) entre outras publicacións.

Lembramos tamén o escritor e poeta ribeirense Carlos Callón, nado nos Areeiros de Castiñeiras, que acaba de ser Premio Barbantia da Cultura 2023. Comezamos falando da súa traxectoria vital e literaria nomeando o seu libro *Atravesar o fantasma* (Xerais, 2014). E lemos un fermoso poema inspirado no lugar que o viu nacer.

*“Deses soños chamados Areeiros
non fica nin o camiño até o inferno
que buscamos loucamente nun serán*

*nin aquel fin de ano campío
de muíños esquecidos polo tempo
se zafará do lobo que constrúe casas
e derruba soños.*

*A árbore que era nosa (dos Areeiros esquencidos)
xa é súa.*

*Os soños que eran nosos
xa non existen.*

*Só aquel piñeiro está medrando
desde a xanela que tamén fun esquencendo
metres miña nai cosía os soños dun futuro”.*

Carlos Callón é Doutor en Filoloxía Galega e Portuguesa. Comentamos o seu traballo como profesor de Xeografía e Historia no Instituto Espanhol de Lisboa. Todos sabemos que foi presidente da Mesa pola Normalización Lingüística durante varios anos e que dirixiu unha morea de campañas a favor da nosa lingua no país. Ten publicadas varias obras de sociolingüística e estudos literarios.

Citamos algúns dos seus libros:

-*Como defenderes os teus dereitos lingüísticos* (Xerais, 2011),

-*Como falar e escribir en galego con corrección e fluidez* (Xerais, 2012),

-*Inscripcións* (2019).

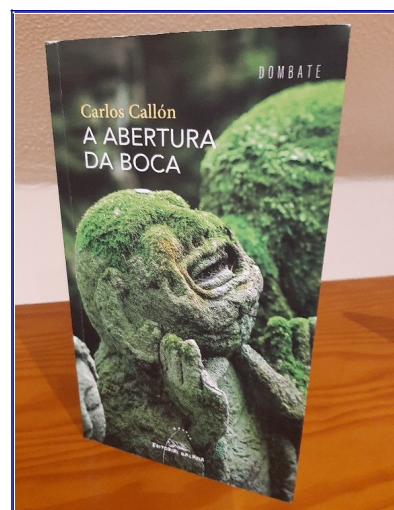
-*A abertura da boca*, (Galaxia, 2021)

-*O libro negro da lingua galega* (Xerais, 2022).

E falamos dalgúns dos seus premios como o Premio Careón á traxectoria literaria e o Premio Vicente Risco de Ensaio polo seu libro *Amigos e sodomitas* (2011). Moi recomendábel a lectura da recensión do investigador e crítico literario Armando Requeixo sobre esta obra, amosada no perfil do escritor, na páxina web da AELG, (“Homoerótica medieval”, Faro de Vigo, 14 de xullo do 2011).

Rematamos lendo uns versos do seu libro de poemas *A abertura da boca*, agora que nos estamos achegando ao final desta andaina.

“O PARAÍSO é certa praia á tardiña
Píllaras ceibes só as miñas pálpebras”

Sobre este poemario cóntanos o seu autor, Carlos Callón, no xornal Nós Diario (28 de decembro de 2021).

“Reparei en que con estes versos o que procuraba eu metafóricamente, era abrir a boca e xustamente coincidía co feito de que abrir a boca é falar, escribir... Vin que iso era o elemento que unificaba todos os textos que levaba escritos”.

10. *VISIÓN NA BAÍA*

Cruzamos a Praza Compostela e Piñeiro volve falarnos da súa infancia. A casa onde naceu está situada neste lugar.

Miramos con calma a fotografía da obra pictórica *VISIÓN NA BAÍA*. E comentamos a desolación que transmite. E ao mesmo tempo a tonalidade de azuis e marróns zumega vida, comenta unha participante do *roteiro*.

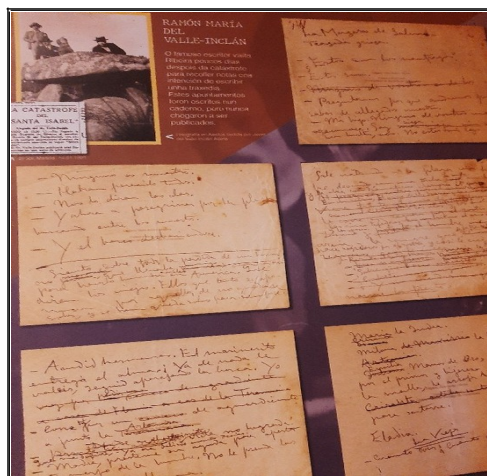
Manuel Cartea relátanos que o artista viviu no Aguiño da súa infancia entre viúvas e orfos, entre pais e avós desolados. Cóntanos que Ayaso lembraba ben o afundimento do “Cruxat” no 1945, e do “Cartagena”, con varios mortos, un curmán del entre eles. “O noso pintor había saber, moito tempo despois, que nese fatídico ano tamén afogaran noutro naufraxio o pai e un tío da propia Lucía que logo sería a súa muller”

No seu imaxinario “o mar como o mellor amigo; e o mar como o peor inimigo. Longas velacións, a busca e a espera angustiada e estéril ao luar con candeas”. “E con demasiada frecuencia, corpos tendidos na area, impotencia agoniada, oceánica dor”. “O Atlántico dos seus amores e dos seus temores”.

Entramos no Museo Municipal de Ribeira e subimos ao primeiro andar.

Un espazo amplo que acolleu no 2021 unha gran exposición do Santa Isabel con motivo do centenario do naufraxio. E que segue ofrecendo aos seus visitantes algúns detalles da mesma, como as anotacións que fixera naqueles días o escritor Ramón María del Valle-Inclán sobre a traxedia, ou un artigo do xornalista ribeirense Manuel Lustres Rivas, que citamos con anterioridade.

Comentamos outra vez algunhas das obras literarias que abrollaron nas rúas da cidade ao longo deste *roteiro* con recendo a mar.

Conversamos á caloriña, con calma, protexidos do frío de decembro.

Non queremos irnos. Mais chegamos ao final deste percorrido literario e artístico.

Antes de despedirmonos queremos volver á espléndida novela de Antonio Piñeiro, *A través do fume*, que tanto nos gustou, e que nos semella axeitado lembrala tamén neste lugar onde tamén hai exposto un libro cun rexistro de emigrantes ribeirenses. Lemos un fermoso fragmento en voz alta e pausada:

“... primeiro foron os barcos, iso non me parecía verdadeiramente unha separación, era máis ben unha cousa de paxaros, coma os birrios da vella fábrica de salgadura, aqueles nomes envoltos en fantasías e tintas decimonónicas, como me gustaban escribilos nos sobres, Ural, Pacific Star, Koninguin Juliana, Monte Naranco, amodo, filla, amodo, emulando unha entoación de colexio, mentres terminaba de dobrar as follas, e con boa letra, e aos nomes dos barcos íanselle unindo aqueloutros dos rituais das cartas, quinqué, papel de barba, prego dobre, remite, franqueo, que me repetía como se me axudase a poñer un primeiro pé no exterior, no mundo, polas cartas, as fotos e os relatos” (*A través do fume*, páx. 37).

Rematamos con fermosos textos poéticos, inspirados na figura e na obra artística de Manuel Ayaso, escritos polas poetas Eva Veiga (Pontedeume, 1961) e Patricia Torrado Queiruga (Porto do Son, 1987).

Poema da escritora e poeta Eva Veiga publicado no “libro catálogo” *MANUEL AYASO* (Concello de Ribeira, 2021) desta colección artística.

PARA MANUEL AYASO

“a arte é outro modo de desvelar a luz
anéganos o seu rebordo
e vogamos infindos entre o argazo
dunha memoria que se entretece
coas imaxes vivas do que se extingue
semellaba que sabiamos algo
mais súbito todo se fai estraño
cada cousa fala nun idioma mesturado
polo lonxincuo tránsito
de todas as encrucilladas
ningunha forma se abonda a si mesma
por necesidade e azar se erixe un corpo
como un fervedoiro de seres conxugándose
as súas glándulas ancestrais
as órbitas dun ollo que entra e sae da noite
o compás do corazón a trazar o círculo
no embigo a promesa da flor
e o seu inexorable cataclismo
e algo que se volve invisible
como alimaria devorándonos devorándose
e algo aínda máis sutil
velaí a tenrura co seu halo
a penas a escintilar un instante
a nos abrir unha rota na pel da mente
que han de invadir as ortigas e os disfraces
a verdadeira arte non engana
e está aquí desangrándose
coma un río a soñar contra o esquezo”

Texto poético enviado pola escritora Patricia Torrado Queiruga para o *roteiro* literario *Os camiños do mar*.

“Mergullar naquela mirada azul preñada de mar e de naufraxios,
xesto frano e ilusionado.

Das febres da infancia naceron os esqueletos que outros soñaran
antes,
Goya, o Bosco,
a surrealidade rubíu polas paredes dende ben cedo,
a necesidade colleuno sempre traballando, viaxando, facendo
camiño,
malia que quen gozamos da súa obra, da súa sinxeleza,
non sabiamos ou nunca saberemos que naquel corpo había un
xigante,
que co seu talento innato fixera nacer Ribeira e Aguiño en tantas
outras fronteiras,
en tantas outras nacións.
Soñar puntas de prata en cor, riscar nos papeis,
nas pranchas acidificadas, no medo, na esperanza.
Sendo no paso lene, maino, un carácter forte, picassiano,
que dende o alén e o recordo, segue a ser gromo decisivo e
impoñente
nesta cidade,
berce e berro dun mesmo home”

ITINERARIO DO *ROTEIRO* LITERARIO E ARTÍSTICO *OS CAMIÑOS DO MAR*.

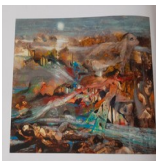
1. *OS VIAXEIROS*. Praza do Concello.

2. *CARRUSEL*. Parque Carlos García Bayón.

3. *CABEZA DE SEREA FLOTANDO*. Praza das Heroínas de Sálvora.

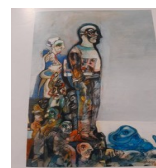
4. *RÍO DESBORDANDO*. O Rueiro.

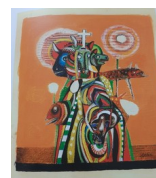
5. *ESPAÑA 1936*. Rúa de Galicia. Rúa Manuel Lustres Rivas.

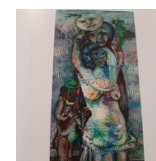
6. *OFRENDA*. Peirao. Escultura de Soledad Penalta

7. *CONTEMPLANDO O ATLÁNTICO*. Miradoiro da Insua

8. *AMENCER*. Cruceiro. Parque de Pedra Pateira

9. *MODELOS DE MEDIANOITE*. Bandourrío. Praza Teruel

10. *VISIÓN NA BAÍA*. Museo Municipal de Ribeira.

Os camiños do mar

Libros e obras literarias protagonistas no *roteiro*

Artistas do Barbanza. Biblioteca Barbantia (2020)

Áncora, de Antonio Piñeiro (2020)

A través do fume (Galaxia, 2017), de Antonio Piñeiro.

Chans Imperfectos (Bourel, 2014), de Antonio Piñeiro.

mansío (Bourel, 2023), de Eva Veiga e Antonio Piñeiro.

Contos de guerra (Bourel, 2005), de Antonio Piñeiro.

Cartafol da Memoria Caderno 3. *Historia de Porto do Son. Cartas desde a Costa da Morte* (Concello de Porto do Son, 2005), de Carlos García Bayón.

Sálvora. Memoria dun naufraxio. A traxedia do Santa Isabel (1998), de Xosé María Fernández Pazos.

A canción de Sálvora (A Nosa Terra, 2003), de Antón Riveiro Coello.

A esfinxe de Amaranto (Galaxia, 2003), de Antón Riveiro Coello.

Noite de temporal (Santillana, 2018), de Manuel Núñez Singala.

Olladas (Sotelo Blanco Edicións, 2012) de Adelaida Vidal.

Pandemonium, de Manuel Lustres Rivas (Edición facsimilar, Concello de Ribeira, 2017).

Voces na Guerra (Barbantia Narrativa, 2006)

O faro de Arealonga (Xerais, 2001), de Uxía Casal.

Polos mares das améndoas (Galinova, 2000) de Xabier L. Marqués

Voces na materia (Barbantia Poesía, 2006)

A abertura da boca (Galaxia, 2021) de Carlos Callón.

Libros e lecturas que acompañaron á autora na preparación do *roteiro* literario *Os camiños do mar*

- Eme Cartea, “Media biografía”. *Artistas do Barbanza*. Biblioteca Barbantia, 2020.
- Xoán Pastor Rodríguez Santamaría. *Diccionario de escritores ribeirenses*. Deputación de A Coruña, 2001.
- Manuel Ayaso. Colección GRANDES PINTORES. Deputación de A Coruña, 2012.
- Dolores Vilavedra. *A narrativa galega na fin de século*. Galaxia, 2010.
- Xosé Ramón Pena. *Historia da Literatura Galega IV*. Xerais, 2013.
- Teresa Queixas e Anxo Gómez. *Historia xeral da Literatura Galega*. A Nosa Terra, 2001.
- Xosé Carlos L. Bernárdez. *Unha historia da arte galega*. Edicións Laiovento, 2022.
- Chechu López. *Antonio Piñeiro impulsa una edición artesanal de libros de poemas*. La Voz de Galicia, 19 de xaneiro, 2005.
- Ramón Nicolás. *Chans imperfectos*. Caderno da crítica, 5 de marzo, 2015.
- A colección Bourel mantén o testemuño do libro artesan na era de Internet*. Blog culturagalega.gal, 31 de marzo, 2008.
- Xosé Manuel Eyré. Blog de crítica literaria, <https://ferradura.blog/>
- Xoán Pastor Rodríguez Santamaría. *Guía Persoeiros da Cultura*. Mancomunidade Arousa Norte. Deputación de A Coruña, A.C. Barbantia, 2013.
- Carlos García Bayón. *Cartafoi da Memoria* Caderno 3. *Historia de Porto do Son. Cartas desde a Costa da Morte*. Concello de Porto do Son. 2005.
- Carlos García Bayón. Artigos, La Voz de Galicia.
- Carlos García Bayón PASEOS POR DON VICTORIANO GARCÍA MARTÍ. Barbantia, 2017.
- Manuel Teira. *Carlos García Bayón*, La Voz de Galicia, 10 de setembro do 2003.
- Moncho Ares. *La prosa de García Bayón revive a través de García Martí*. La Voz de Galicia, 18 de outubro, 2019.
- Isabel Santos. *Sálvora*. A Voz de Barbantia. La Voz de Galicia.
- Antón Riveiro Coello. *Cartafoi do Barbanza. Viaxe polo cuadrante das sereas*. A Nosa Terra, 2002.
- Antón Riveiro Coello. *Acordes náufragos*. Galaxia, 2013.
- Román Arén. *Acordes Náufragos*. A Voz de Barbantia. *La Voz de Galicia*, 25 de outubro, 2013.
- Antón Riveiro Coello. <https://www.aelg.gal/>
- Marta Dacosta. *O deserto de Laura, o noso deserto*. Nós Diario, 21 de xullo, 2012.
- Marga do Val. *A esfínx de Amaranto*. Perfil do escritor Antón Riveiro Coello. Web AELG.
- Mario Regueira. *O Titanic de Sálvora*. Serms Galiza.
- Manuel Nuñez Singala. Web singala. eu
- Ramón Loureiro. *A difusa alma do mar*. La Voz de Galicia, 17 de xaneiro, 2004.
- María Xosé Blanco Giráldez. *Manuel Núñez: O naufraxio do Santa Isabel sería un guiión espectacular para un filme*. La Voz de Galicia, 17 de xaneiro, 2018.
- Andrés Castro. *O “Titanic galego” e as tres heroínas de Sálvora*. Nós Diario, 14 de decembro, 2020.
- Ramón Nicolás. *Noite de temporal*. Manuel Núñez Singala. Caderno da crítica, 14 de marzo, 2018.
- Lucas na cidade. Barbantia, 2006.
- Daniel Bravo Cores. *Historia de Riveira, 1200-1975* (2001).
- Moncho Ares. *Adelaida Vidal ocupa un espazo de privilexio na literatura galega*. La Voz de Galicia, 25 de abril, 2013.
- Encarna Pego. *Quico Cadaval. Un monstro do teatro*. A Voz de Barbantia. La Voz de Galicia, 27 de marzo, 2015.
- Luis Teira. *Manuel Lustres Rivas. Xornalista e galeguista*. Asociación Cultural Altosalante. 2006.
- Memorias de Ribeira*. Asociación Cultural Altosalante. 2007.

Moncho Ares. *Altofalante reivindica a figura do xornalista ribeirense Lustres Rivas*. La Voz de Galicia, 12 de novembro, 2006.

Manuel Lustres Rivas. *Pandemonium. Edición facsimilar*. Concello de Ribeira, 2017

Ciprián Rivas. *Quen matou a Lustres Rivas?* La Voz de Galicia, 3 de marzo, 2017.

Ceferino de Blas. *De García Lorca a Lustres Rivas*. Faro de Vigo, 25 de agosto, 2016.

Xosé María Fernández Pazos. *Apuntes para coñecer o concello. Concello de Ribeira*.

Francisco Antonio Vidal Blanco. *Artigos, La Voz de Galicia*.

Francisco Antonio Vidal Blanco. <https://www.aelg.gal/>

Xerardo Agrafoxo. *Limiar. Contos de guerra* (Bourel, 2005)

Encarna Pego. *Uxía Casal, escritora*. A Voz de Barbantia, La Voz de Galicia, 28 de marzo, 2014.

Uxía Casal. <https://www.aelg.gal/>

Montse Dopico. *Uxía Casal*. Praza. gal. 14 de setembro, 2018.

Armando Requeixo *O toque Casal*. Criticalia, 31 de xullo, 2018.

Antonio Piñeiro gaña o Torrente Ballester en galego con “A través do fume”. Nós Diario, 7 novembro 2017.

Armando Requeixo. *O firmamento da memoria*. Criticalia, 21 de febreiro, 2019.

Romañ Arén. *Confín, fronteira, esgazadura*. A Voz de Barbantia. La Voz de Galicia, 29 de maio do 2023.

Fidel Vidal. *Don Enrique Sendón ou L. Fersen*. La Voz de Galicia, 26 novembro, 2022.

Fidel Vidal. <https://www.aelg.gal/>

Fidel Vidal. *Arte na esquizofrenia e outros excesos*. Laiovento, 2008.

Xosé Ricardo Losada. *Os fósiles da mente*. La Voz de Galicia, 19 de decembro, 2008.

Xosé Luis Axeitos e Uxío Bobillo. *Enrique Fernández Sendón-L Fersen-Memorias e antoloxía dun republicano galego*. Edicións do Castro, 1996.

Armando Requeixo. *Homoerótica medieval*. Faro de Vigo, 14 de xullo, 2011.

Carlos Callón. *Atravesar o fantasma*. Xerais, 2014.

Carlos Callón. *Como falar e escribir en galego con corrección e fluidez*. Xerais, 2012.

Carlos Callón. <https://www.aelg.gal/>

Carlos Callón. Artigos en Nós Diario.

MANUEL AYASO (Concello de Ribeira, 2021)